

TÜRKİYE VE TRA2 BÖLGESİNİN TÜRKMENİSTAN VE ÖZBEKİSTAN İLE 2010-2017 DÖNEMİNDE DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ

Prof. Dr. Adem ÜZÜMCÜ
Kafkas Üniversitesi, İİBF
ademuzumcu58@gmail.com

Araştırma Görevlisi Önder BALCI
Kafkas Üniversitesi, İİBF
onderbalci@kafkas.edu.tr

Özet

Türkiye'nin dış ticaretinde Orta Asya ülkelerinin payı oldukça düşük düzeydedir. Türkiye, Türkmenistan ile dış ticaretinde fazla vermekte, fakat Özbekistan'a açık vermektedir. Türkmenistan ile Türkiye'nin dış ticaret hacmi 2,8 milyar dolardan 2017'de 1,5 milyar dolar düzeyine inmiştir. Türkiye'nin Özbekistan ile dış ticaret hacmi ise 1,2 milyar dolar civarından yaklaşık 1,5 milyar dolar düzeyine yükselmiştir. TRA2 Bölgesi dış ticarete benzer biçimde Türkmenistan'a karşı dış ticaret fazlası verirken Özbekistan'a karşı önemli miktarda dış ticaret açığı vermektedir. Örneğin TRA2 bölgesi Türkmenistan'a karşı 2017'de 8,5 milyon dolar fazla vermesine karşın Özbekistan'a 45 milyon dolar dış ticaret açığı vermiştir. Türkiye ve TRA2 Bölgesinin bu iki ülkeye ihracatı daha çok sanayi ürünlerinden oluşurken tarımsal ürünler ve hammaddeler ithal edilmektedir. Bu çerçevede, bu çalışmada, iki ülke ile Türkiye ve TRA2 bölgesinin dış ticaretinin 2010-2017 dönemindeki gelişimi ve dış ticaret özelliklerinin gösterilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada öncelikle bu dönemde Türkiye ve TRA2 bölgesinin dış ticaretinin gelişimi ele alınmaktadır. Daha sonra Türkiye ve TRA2 bölgesi dış ticaretinin sektörel dağılımı ve dış ticaretinde önemli fasıllar ve önemli ülkeler üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, Türkiye ve TRA2 bölgesinin bu iki ülke ile dış ticaretinin gelişimi ve dış ticaret özellikleri de analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Türkiye, TRA2 Bölgesi, Türkmenistan, Özbekistan

THE DEVELOPMENT AND PROPERTIES OF FOREIGN TRADE OF TURKEY AND THE TRA2 REGION WITH TURKMENISTAN AND UZBEKİSTAN IN THE PERIOD OF 2010-2017

Abstract

The share of the Central Asian countries in Turkey's foreign trade is quite low. Turkey gives foreign trade surplus with Turkmenistan, but gives trade deficits against for Uzbekistan. Foreign trade volume between Turkmenistan and Turkey decreased from 2.8 million dollars to 1.5 million dollars in 2017. Turkey's foreign trade with Uzbekistan increased from around 1.2 million dollars to about 1.5 million dollars. Similarly the TRA2 region gives foreign trade surplus with Turkmenistan while giving a significant amount foreign trade deficit against for Uzbekistan in foreign trade. For example, the TRA2 region gave 45 million dollars foreign trade deficit against for Uzbekistan despite 8.5 million dollars trade surplus against Turkmenistan in 2017. While Turkey and the TRA2 region's exports to these two countries formed more industrial products, agricultural products and raw materials is imported. In this context, this study aims to show development and features of foreign trade between the two countries and Turkey and TRA2 region in the period of 2010-2017. Therefore, within this study, the development of Turkey and TRA2 region's foreign trade in is primarily discussed in this period. And then sectoral distribution of foreign trade in Turkey and TRA2 region's and its important chapters in foreign trade and imported countries are emphasized. In addition, the development of foreign trade and foreign trade properties with these two countries of Turkey and TRA2 region's are also analyzed.

Keywords: Foreign Trade, Turkey, TRA2, Turkmenistan, Uzbekistan

1. Giriş

Türkiye ekonomisinde Turgut Özal'ın öncülük ettiği dışa açık, ihracata dönük büyüme stratejisi çerçevesinde 1980'den günümüze ülkemizin ihracata dönük üretimi ve dış ticaretinin

hızla arttığı bilinmektedir. Bununla birlikte ülkemizin ithalatı da büyük artış göstermiş ve bu dönemde özellikle dış ticaret açığının çok yüksek düzeylere eriştiği yıllar olmuştur. Öte yandan bu süreçte ülkemizin doğusundaki bazı illerde özellikle Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde iktisadi faaliyetlerin zayıfladığı, dış ticaret yönünün genel olarak Türkiye'nin ihracat artışına ayak uyduramadığı ve bölgeden sosyo-ekonomik yetersizlikler nedeniyle göçün arttığı görülmüştür. Bu çerçevede bölgenin iktisadi kalkınmasına katkı yapabilecek dış ticaret potansiyeli yeterli ölçüde kullanılamamıştır. Bu bağlamda serhat bölgesi illerinin bulunduğu TRA2 bölgesinde Ağrı ve Iğdır illerinin dış ticaret düzeylerinde belirli bir kıpırdanmak olmakla birlikte Kars ve Ardahan ili dış ticaret düzeyleri oldukça düşük miktarlarda bulunmaktadır. TRA2 bölgesinin ihracatında önemli bir ağırlığa Azerbaycan (Nahcivan) sahipken bölgenin ithalatında Çin ve İran'ın büyük bir ağırlığı söz konusudur. Bölgenin bu bağlamda Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan gibi Türk Cumhuriyetleri ile dış ticaretini geliştirmesi ve özellikle bu ülkelere ihracatını artırması dış ticaret potansiyelini değerlendirmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çerçevede bu bildiri Türkiye ve TRA2 bölgesinin 2010-2017 döneminde genel olarak dış ticaretinin gelişimini ve dış ticaret özelliklerini göstermek amaçlanmaktadır. Bu çerçevede Türkiye ve TRA2 bölgesinin Hazar Denizine sınırı bulunan Türkmenistan ve Ortaasya Bölgesindeki Türk Cumhuriyetlerinden Özbekistan ile dış ticaretinin gelişimi ve özelliklerini incelemek diğer önemli amacımızı oluşturmaktadır. Bu çerçevede, çalışmanın planı şu şekildedir. İlk başlıktaki kısa girişin ardından ikinci bölümde Türkiye ve TRA2 bölgesi dış ticaretinin 2010-2017 dönemindeki gelişimi ve dış ticaret özellikleri üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkmenistan ekonomisi ve dış ticaretinin bu dönemdeki gelişimi, dördüncü bölümde yine bu dönemde Özbekistan ekonomisi ve dış ticaretinin gelişimi ele alınmaktadır. Bildirinin beşinci bölümünde Türkiye'nin bu iki ülke ile dış ticaretinin 2010-2017 dönemindeki gelişimi ve altıncı bölümde TRA2 Bölgesinin Türkmenistan ve Özbekistan ile dış ticaretinin gelişimi ve özellikleri incelenmektedir. Sonuç bölümünde bu iki ülke ile Türkiye ve TRA2 bölgesi dış ticaretine ilişkin kısa bir değerlendirme yer almaktadır.

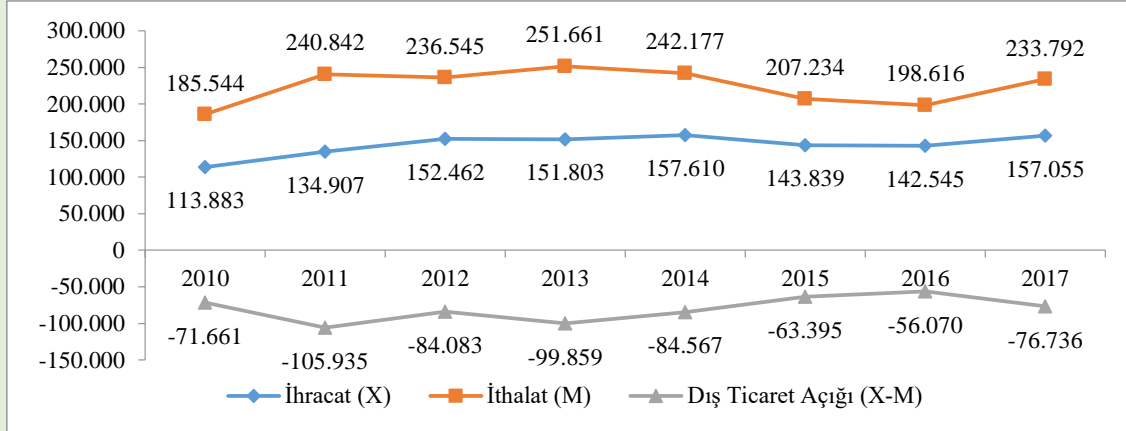
2. Türkiye ve TRA2 Bölgesinin 2010-2017 Döneminde Dış Ticaretinin Gelişimi

Türkiye ve TRA2 bölgesinin 2010-2017 dönemi dış ticaretinin gelişimi ve dış ticaret özellikleri (dış ticaretin sektörel dağılımı, dış ticarete önemli fasıllar ve ülkeler) ele alınmak istendiğinde öncelikle Türkiye'nin bu dönemdeki dış ticaretinin gelişimi ve dış ticaret özellikleri üzerinde durulması, ardından TRA2 bölgesinin bu dönemdeki dış ticaretinin gelişimi ve dış ticaret özelliklerinin analiz edilmesi yerinde olacaktır.

2.1. Türkiye'nin 2010-2017 Dönemi Dış Ticaretinin Gelişimi ve Dış Ticaret Özellikleri

Türkiye'nin AK Parti iktidarı başlangıcından itibaren ortaya çıkan hızlı dış ticaret artışı, 2010-2012 arasında da devam etmiştir. Bu bağlamda 2010'da ihracat artışı %11,5 iken ithalat artışının %31,7'yi bulması ve 2011'de ihracat artışı %18,5 iken ithalatın %30 civarında yükselmesi söz konusu olmuş, özellikle ithalatın bu denli artışında ortalama %10 civarında gerçekleşen yüksek oranlı büyüme etkili olmuştur. Bununla birlikte yüksek oranlı iç talep büyümesinin teşvik ettiği ithalat artışına bağlı olarak Grafik 1'de görüldüğü üzere dış ticaret açığı 2011'de *cumhuriyet tarihinin rekor* düzeyine (106 milyar dolar) çıkmıştır. Bu gelişme iç talebin kısılması konusunu gündeme getirmiş, iç talebi daraltıcı kredi ve likidite politikası TCMB tarafından 2012'de uygulanınca iç talep gerilerken büyüme oranı (%4,8) düzeyine inmiştir. Sonuçta 2012'de ihracatın %13 civarında artarak 152,4 milyar doları aşmasında iç talep daralması karşısında üretici ve ihracatçıların dış pazarlara yönelmesinin etkisi olmuş, buna karşın iç talepte daralma etkisiyle 2012'de ithalat görece azalarak 236,5 milyar dolara inmiştir. İhracatın %0,4 oranında gerilediği 2013'de hükümetin büyüme yönlü politikaları sonucu ithalat %6,4 oranında artarak 251,6 milyar dolara yükselmiştir. İhracatın 2013'de görece zayıf kalmasında, bu yılda dünya talebinin zayıflaması ve 2010'da Yunanistan'da başlayan AB kamu borçları krizinin önemli ihracat pazarımız AB ülkelerinde nihai talebin gerilemesine yol açan olumsuz etkisi bulunmaktadır (Üzümcü, 2018a: 245-253).

Türkiye'nin ihracatı Grafik 1'de görüldüğü gibi, 2014'de 157,6 milyar dolara ulaşmıştır. Bu gelişimde 17-25 Aralık 2013 FETÖ yargı darbe girişimi ardından döviz kuru yükselmesi, 2014'de yapılan yerel seçim ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri esnasında döviz kurunun görece yüksek olması ve AB ülkelerinde ekonomik toparlanmanın pozitif etkisi bulunmaktadır. Buna karşın Haziran 2014'den itibaren petrol fiyatlarının (Brent tipi petrolün varil fiyatının 120 dolar civarından 60 dolar civarına) gerilemesinin etkisiyle petrol ve türevleri ithalat faturası azalan Türkiye'nin toplam ithalatı 2014'de 242,2 milyar dolara inmiştir.

Grafik 1. Türkiye'nin Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemi Gelişimi (Milyon Dolar)

Brent petrol varil fiyatının 35-60 dolar aralığında seyrettiği 2015-2016'da Türkiye'nin ithalatı %14,4 oranında azalarak 207,2 milyar dolara ve 2016'da 198,6 milyar dolara inmiştir. Ancak bu kez ihracat yaptığımız Rusya Federasyonu, İran, S. Arabistan v.b. ülkelerin iç taleplerinin daralması, 2013'de ihracatta ikinci sıraya kadar yükselen Irak'da DEAŞ terör örgütünün Musul'u ele geçirmesinin Irak'a ihracatın azalmasına yol açması, Rusya Federasyonu ile ortaya çıkan uçak düşürme krizi gibi sorunlarla Türkiye'nin ihracatı 2015'de 143,8 milyar dolara ve 2016'da 142,6 milyar dolara inmiştir. Sonuçta Türkiye'nin dış ticaret hacmi 2013'deki 403,5 milyar dolarken 2016'da 341 milyar dolara, dış ticaret açığı 2011'de 106 milyar dolarken 2016'da 56 milyar dolara gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı (X/M) da, 2011'de %56 düzeyindeyken 2016'da %71,8 düzeyine ulaşmıştır. Türkiye'nin ihracatı 2017'de yeniden artarak 157 milyar doları aşarken, petrol fiyatlarının yükselmesinin etkisiyle ithalat miktarı 233,8 milyar dolara ulaşmıştır. 2017'de dış ticaret hacmi 390,8 milyar dolara, dış ticaret açığı 76,7 milyar dolara yükselirken ihracatın ithalatı karşılama oranı %67,2'ye gerilemiştir.

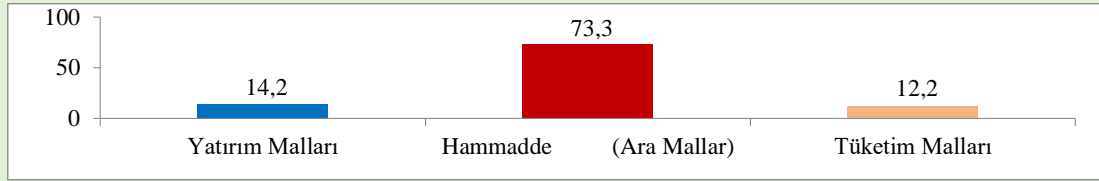
Türkiye'nin 2010-2017 dönemi dış ticaretinin özellikleri bağlamında ilk olarak *ihracatın sektörel dağılımı (SITC), ithalatın mal gruplarına göre (BEC) dağılımına* bakıldığında tarım ürünleri ihracatı 2010'da 5,1 milyar dolarken dalgalı bir seyirle 2017'de 5,7 milyar dolara indiği görülmektedir. Türkiye'nin ihracatı içinde bu dönemde genel olarak tarım ürünleri ihracat değeri artsa da oransal payı 2017'de %3,7 düzeyine gerilemiştir. Bu oransal azalma ve son iki yılda tarımsal ürün ihracat değerinin gerilemesinde dünyada tarımsal ürün fiyatlarının düşmesi ve Türkiye'nin Rusya'ya domates ihracının azalmasında olduğu gibi olağandışı gelişmelerin etkili olmuştur. Türkiye ihracatı içinde madencilik ürünleri ihracatının toplam ihracattaki payı bu dönemde %1,9 ile %2,5 oranları arasında seyretmekle birlikte ihracat değeri genelde artış göstermektedir. Türkiye'nin imalat sanayi ihracatı ise 2010'da 105,5 milyar dolarken 2014'de 147 milyar doları aşmış, izleyen iki yılda gerileyerek 134 milyar dolar civarına inse de 2017'de 147,2 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde imalat sanayi ürünlerinin Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı %93-%94 oranları arasında seyretmiştir (Üzümçü, Tokucu ve Özşahin 2018: 21).

Özetle bu dönemde Türkiye'nin ihracatının sektörel dağılımında miktar/değer bazı artışlar/azalışlar görülse bile Grafik 2'de görüldüğü gibi ihracat içinde imalat sanayi ihracatının payının daha fazla ağırlığının bulunduğu, tarım ve madenciliğin ihracat içindeki payının ise görece düşük olduğu belirtilebilir.

Grafik 2: Türkiye'nin İhracatının Sektörlere Göre Dağılımı (2017, %)

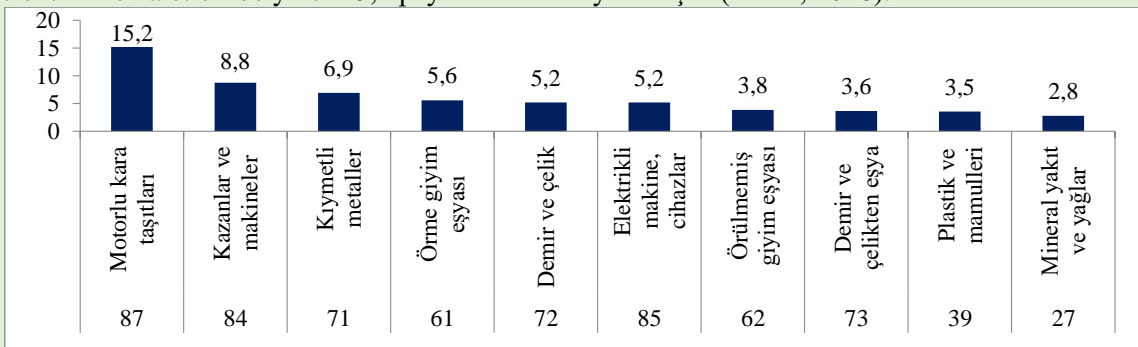
Türkiye'nin 2010-2017 dönemi ithalatının mal gruplarına göre dağılımına bakılırsa, hammadde, ara mallar ithalatının Türkiye'nin toplam ithalatı içinde önemli ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'nin 2010'da hammadde, ara mallar ithalatı 131,4 milyar dolar ve toplam ithalat payı %70,8 iken petrol fiyatları artışı etkisiyle 2013'de 183,8 milyar dolara ve %73,1 oranına ulaşmış, Mayıs 2014 sonrası petrol fiyatlarının gerilemesiyle birlikte 2016'da 134,3 milyar dolara ve %67,6 oranına inmiştir. Petrol fiyatlarının yeniden arttığı 2017'de Grafik 3'de görüldüğü gibi hammadde, ara mallar ithalatı yaklaşık 171,5 milyar dolar olmuş ve toplam ithalat içindeki payı %73,3 düzeyine erişmiştir (Üzümcü, Tokucu ve Özşahin, 2018: 23).

Grafik 3: Türkiye'nin İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı (2017, %)

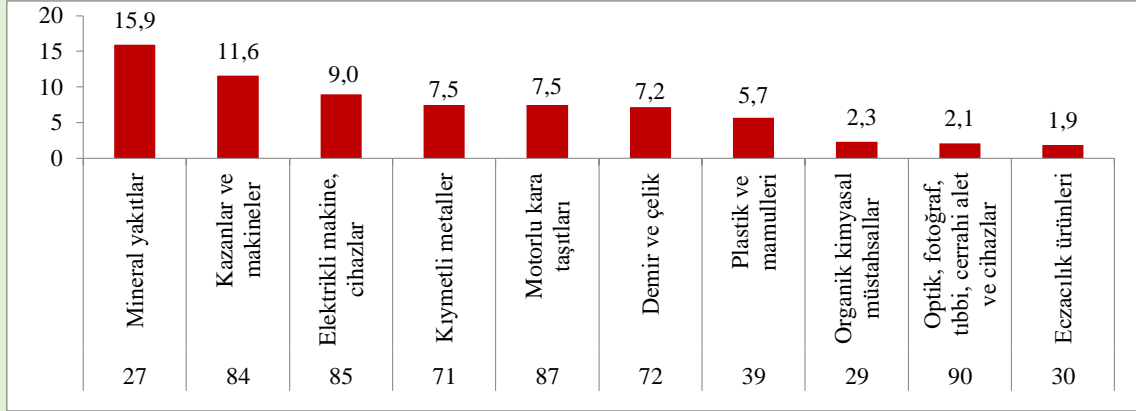
Türkiye'nin bu dönemde yatırım (sermaye) malları ithalat değeri ise 29-37 milyar dolar arasında seyretmiş ve görece daha ileri teknoloji içeren makine-teçhizat ürünlerinin yer aldığı bu ürün grubunun toplam ithalattaki payı %15-%18 arasında değişmiş, 2016'da %18,1 iken 2017'de gerileyerek %14,2 olmuştur. Türkiye'nin tüketim malları ithalatı 2010-2017 döneminde 24-30 milyar dolar arasında değişmiş, 2017'de yaklaşık 28,5 milyar dolar olmuştur. Türkiye'nin ithalatı içinde tüketim malları ithalatı payının 2016'da %14,1 oranına kadar ulaşması söz konusu olmuştur ki, bu veriler, Türkiye'de kişi başına gelir artışının ithal tüketim malları talebini artırdığını göstermektedir (Üzümcü, 2018a: 250-255).

Türkiye'nin bu dönem *ihracatında öne çıkan fasıllara* bakılırsa, ihracatta ilk sırayı 2010 yılında olduğu gibi, 87. Fasil motorlu kara taşıtları yaklaşık 23,9 milyar dolar (%15,2 pay) ile almaktadır. Bu fasılın ardından 84. Fasil kazanlar ve makineler 13,8 milyar dolarla (%8,8 pay) ikinci sırayı almakta, üçüncü sırada yaklaşık 10,9 milyar dolar (%6,9 pay) ile 71. Fasil kıymetli metaller (altın, inci mücevherat v.b.) bulunmaktadır. Öte yandan 1990'lı yıllarda ihracatta ilk sıralarda bulunan 61. Fasil örme giyim eşyası günümüzde %5,6 payla dördüncü sırada, 62.Fasil örülmemiş giyim eşyası %3,8 payla yedinci sıradadır. Grafik 4'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin ihracatında 2017 yılı itibarıyla 72. Fasil demir ve çelik ihracatı %5,2 payla beşinci, 85. Fasil elektrikli ev aletleri de yine %5,2 payla altıncı sırayı almıştır (TÜİK, 2018).

Grafik 4: Türkiye'nin İhracatında Önemli Fasıllar (2017, %)

Türkiye'nin ithalatının fasıllara göre dağılımına bakıldığında (2016 istisna) geçmişten günümüze ilk sırayı 27. Fasıl mineral yakıtlar ve türevleri (petrol ve akaryakıt) ithalatı almaktadır. Bu bağlamda 2010'da %21'e yakın pay alan 27. Fasıl ithalatı 2016'da çok az farkla ikinci sıraya gerilese de 2017'de 37,2 milyar dolar ve %15,9 payla ilk sıradadır. İthalatta 2016'da ilk sırada yer alan 84. Fasıl kazan ve makineler, Grafik 5'de görüldüğü gibi, 2017'de 27,2 milyar dolarla (%11,6 pay) ikinci sırayı almakta, 85. Fasıl elektrikli makine ve cihazlar yaklaşık 21,2 milyar dolarla (%9 pay) üçüncü sırada bulunmaktadır.

Grafik 5. Türkiye'nin İthalatında Önemli Fasıllar (2017, %)

71. Fasıl kıymetli metaller, altın ithalatı 17,4 milyar dolarla (%7,4 pay) dördüncü sırayı, 87. Fasıl motorlu kara taşıtları yine 17,4 milyar dolarla (%7,5 pay) beşinci sırayı almaktadır. Özetle, dış ticaretteki önemli fasıllara bakıldığında Türkiye'nin benzer sanayi ürünleri ihraç ve ithal ettiği, kıymetli metal (altın v.b.) ihracatı kadar büyük miktarda altın ithal ettiği ve petrol fiyatlarının yükseldiği yüksek oranlı ekonomik büyüme dönemlerinde enerji ithalatının önemli ölçüde arttığı ve ithalattaki payının hızla yükseldiği söylenebilir.

Türkiye'nin ihracatında OECD ve Avrupa ülkeleri önemli yer tutmaktadır. Türkiye'nin 2008 yılı küresel finansal krizi sonrası durgunluğa giren AB ve OECD'ye yapılan ihracat payında azalış olsa da, son üç yılda yeniden toparlanma görülmüştür. AB ülkelerinin 2010'da toplam ihracatta payı %46,3 iken 2017'de %47,1 olmuştur. Türkiye'nin son dönemde, başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere Asya-Afrika ülkelerine ihracatının arttığı gözlenmektedir. (Dikkaya ve Üzümcü, 2017: 305). Arap Baharının olumsuz etkilerine kadar Kuzey Afrika ülkeleri ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) üyelerine ihracat artmış, ancak asıl artış (Suriye hariç) Ortadoğu ülkeleri ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ülkelerine olmuştur. Bu çerçevede 2017'de Ortadoğu ülkelerinin ihracatta payı %22,5 ve İKÖ ülkelerinin payı %28,7 düzeyine ulaşmıştır. Rusya ile son dönemde yaşanan sorunların etkisiyle Karadeniz Ekonomik İşbirliği örgütü üyeleri ve Diğer Avrupa ülkelerinin ihracattaki payları görece gerilemiştir. Türkiye'nin ihracatı içinde Türk Cumhuriyetlerinin payı görece azdır. Bu durum Azerbaycan ve Kazakistan dışında bu ülkelere ihracatın oldukça düşük miktarda olmasına bağlanabilir (TÜİK, 2018).

Türkiye'nin ithalatında da OECD ve AB ülkeleri önemli paya sahiptir. Bununla birlikte Türkiye'nin ithalatında OECD ülkelerinin payı 2010'da %53,6 iken gerileyerek 2017'de %49,8 düzeyine inmiştir. Benzer biçimde AB ülkelerinin ithalatta payı 2010'da %39 iken 2017'de %36,4 oranına gerilemiştir. Öte yandan 2015-2016 yılları hariç Rusya ve İran'dan yapılan petrol ve doğalgaz ithalatında artışın etkisi ve "ithalatımızın Asyalaşması" anlamına gelen Çin ve Güney Kore'den ithalatın hızlı artışı söz konusudur (Dikkaya ve Üzümcü, 2017: 307). Özetle, dış ticarete bulunduğumuz ülke grupları ile ilişkilerimizde ihracat tarafında AB ülkeleri ve OECD ülkeleri önemini korurken ithalat tarafında görece önemlerinde azalma görülmektedir.

Türkiye'nin dış ticaretinde 2010 ve 2017 yılı itibarıyla en fazla paya sahip ülkelerin karşılaştırması Tablo 1'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, ihracatta Almanya 2010'da %10,1 ve 2017'de %9,6 payla ilk sıradadır. Türkiye'nin ihracatında Almanya'yı 2010'da

İngiltere, İtalya ve Fransa, Irak, Rusya Federasyonu ve ABD'nin izlediği görülmektedir. Buna karşın 2017'de Türkiye'nin ihracatında Almanya'dan sonra %6,1 payla İngiltere ikinci sırayı, %5,8 payla BAE üçüncü ve Irak dördüncü sırayı almaktadır. Türkiye'nin 2017 yılı ihracatında bu üç ülkeyi, ABD (%5,5), İtalya (%5,4) ve Fransa (%4,2) izlemektedir. Türkiye'nin ihracatında günümüzde Fransa'nın ardından İspanya, Hollanda ve İsrail gelmekte, bu 10 ülkenin ardından ihracat değerleri birbirine yakın İran, Belçika, Romanya, Polonya ve Çin sıralanmaktadır.

Tablo 1. Türkiye'nin Dış Ticaretinde İlk 10 Ülke: 2010 ve 2017 (%)

İHRACAT					İTHALAT				
Sıra	2010		2017		Sıra	2010		2017	
	Ülke	Oran (%)	Ülke	Oran (%)		Ülke	Oran (%)	Ülke	Oran (%)
1	Almanya	10,1	Almanya	9,6	1	Rusya	11,6	Çin	10,0
2	İngiltere	6,4	İngiltere	6,1	2	Almanya	9,5	Almanya	9,1
3	İtalya	5,7	BAE	5,8	3	Çin	9,3	Rusya	8,3
4	Fransa	5,3	Irak	5,8	4	ABD	6,6	ABD	5,1
5	Irak	5,3	ABD	5,5	5	İtalya	5,5	İtalya	4,8
6	Rusya	4,1	İtalya	5,4	6	Fransa	4,4	Fransa	3,5
7	ABD	3,3	Fransa	4,2	7	İran	4,1	İran	3,2
8	İspanya	3,1	İspanya	4,0	8	İspanya	2,6	İsviçre	3,0
9	BAE	2,9	Hollanda	2,5	9	G. Kore	2,6	G. Kore	2,8
10	İran	2,7	İsrail	2,2	10	İngiltere	2,5	İngiltere	2,8

Kaynak: TÜİK (2018), *Dış Ticaret İstatistikleri Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Türkiye'nin ithalatında 2010 yılı itibarıyla en önemli ülke Rusya olmuştur. Petrol ve doğalgaz alımı nedeniyle Rusya'dan 2013 ve 2014'de yapılan ithalat 25 milyar doları aşmış, ancak petrol fiyatları düşüşü ve yaşanan gerilim nedeniyle son üç yılda Rusya ithalatta üçüncü sıraya gerilemiştir. Buna karşın 2010'da Türkiye'nin ithalatında üçüncü sırada bulunan Çin, 2017'de yaklaşık 23,4 milyar dolar ve %10 payla ilk sıraya yerleşmiştir. Almanya 2010'da olduğu gibi günümüzde 21,3 milyar dolar tutar %9,1 payla ithalatta ikinci sıradadır.

Bu üç ülkeyi günümüzde sırasıyla ABD, İtalya, Fransa ve İran izlemektedir. İsviçre, Türkiye'nin altın ithalatında önemli bir ülkedir. Türkiye'nin ithalatında son yıllarda artan elektronik ürünler ithalatı ile G. Kore dokuzuncu sırayı alırken dış ticaret fazlası verilen İngiltere onuncu sıradadır.

2.2. TRA2 Bölgesinin 2010-2017 Dönemi Dış Ticaretinin Gelişimi ve Dış Ticaret Özellikleri

TRA2 Bölgesi coğrafi konumu bağlamında dış ticaret ve sınır ticareti açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Ağrı Gürbulak sınır kapısı İran'a açılırken Iğdır Dilucu Sınır Kapısı Nahcivan (Azerbaycan)'a ve Ardahan Türkgözü ve Aktaş sınır kapısı Gürcistan'a açılmaktadır (Karabulut, 2005: 85-89). TRA2 Bölgesinde 30 Ekim 2017'de faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu, planlama çalışmaları süren Kars-Iğdır-Nahcivan Demiryolu ve inşaatı devam eden Kars Lojistik Merkezi (KLM) gibi kamu yatırımları önemlidir (Üzümcü ve Kapu, 2018). Bu projelerin tamamı hayata geçirildiğinde bölge için önemli kazançlar sağlayacağı gibi, Londra-Pekin kesintisiz "demir ipek yolu" projesinin Türkiye'deki önemli bir kısmı tamamlanacaktır (Üzümcü ve Akdeniz, 2014:173-175).

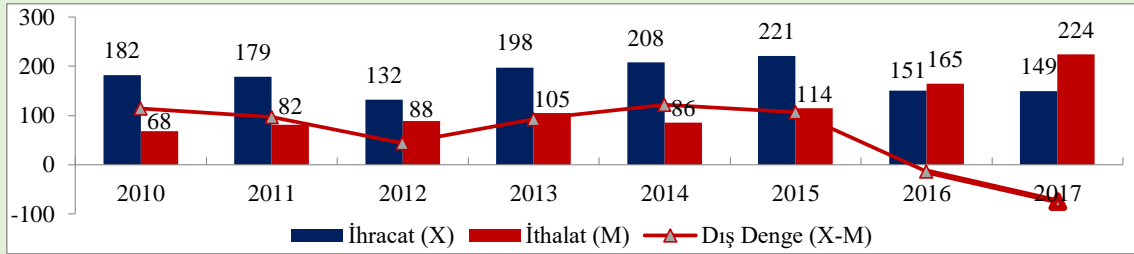
Bununla birlikte bölgenin 2010-2017 dönemi dış ticaretinin gelişimini gösteren Tablo 2'de görüldüğü üzere bölgenin dış ticaret hacmi oldukça yetersizdir. TRA2 Bölgesi toplam ihracatı 2015'de 220,7 milyon dolara ulaştıktan sonra gerilemiş ve 2017'de 149,4 milyon dolara inmiştir. Bölge toplam ihracatının Türkiye toplam ihracatı içindeki payı 2015'de %0,15 iken 2017'de %0,10 gibi düşük düzeye gerilemiştir. TRA2 Bölgesinin üç ülke ile sınırı olsa da dış ticaret potansiyelinden yararlanamamaktadır. Iğdır ve Ağrı illerinin 2017 yılı ihracat verileri diğer illere göre yüksek olsa bile TRA2 bölgesi ihracatı (2012 yılı hariç) dönem içindeki en düşük düzeyine inmiştir. Türkiye ithalatında da TRA2 bölgesinin payı çok düşüktür. 2017'de bölge ithalatı (223,8 milyon dolar) Türkiye ithalatının sadece %0,10'nu oluşturmuştur.

Tablo 2: TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Gelişimi 2010-2017 (milyon dolar ve %)

	İHRACAT							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
KARS	0,2	1,1	3,2	0,6	0,4	-	0,1	0,4
ARDAHAN	3,3	1,6	1,9	0,5	1,2	1,0	1,8	2,1
AĞRI	76,9	77,7	42,1	56,2	82,6	87,6	52,1	43,1
İĞDIR	101,7	98,1	84,7	140,4	123,4	132,0	96,7	103,9
TRA 2	182,1	178,5	132,0	197,5	207,6	220,7	150,8	149,4
TÜRKİYE	113.883	134.907	152.461	151.803	157.610	143.839	142.606	157.055
TRA2/TÜRKİYE	0,16	0,13	0,08	0,13	0,13	0,15	0,11	0,10
	İTHALAT							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
KARS	3,0	1,8	4,0	4,8	3,4	1,3	2,6	4,3
ARDAHAN	0,4	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2	0,3	0,1
AĞRI	59,0	71,2	76,2	89,4	65,6	99,8	144,7	192,5
İĞDIR	5,6	8,3	8,1	10,7	16,8	14,0	16,8	26,9
TRA2	68,0	81,5	88,3	105,1	85,8	114,3	164,5	223,8
TÜRKİYE	185.544	240.842	236.545	251.661	242.177	207.234	198.602	233.792
TRA2/TÜRKİYE	0,04	0,03	0,03	0,04	0,03	0,06	0,08	0,10

Kaynak: TÜİK (2018), *Dış Ticaret İstatistikleri Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

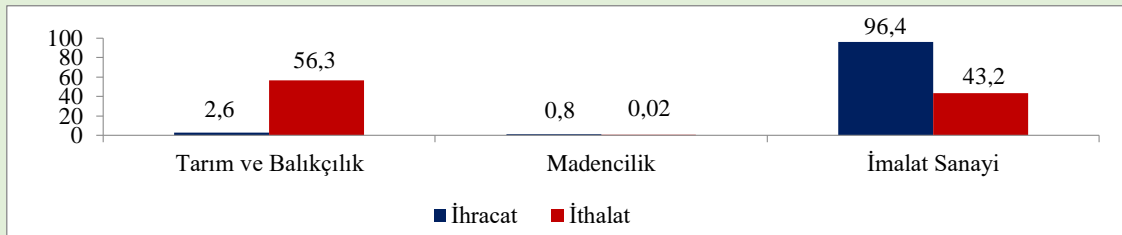
Grafik 6'da görüldüğü gibi, TRA2 bölgesinin 2017 yılı ithalatı 223,8 milyon dolarla dönemin en yüksek ithalat düzeyidir. Bu bağlamda bölge ithalatının dönem boyunca (2014 yılı hariç) yükselme trendinde olduğu, 2010'da 68 milyon dolarken 3 katın üzerinde artarak 2017'de 223,8 milyon dolara ulaştığı dikkati çekmektedir (Üzümçü, 2018b: 60).

Grafik 6. TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Gelişimi (2010-2017, Milyon Dolar)

Türkiye'nin aksine TRA2 Bölgesi (2016 ve 2017 hariç) dış ticaret fazlası vermektedir. Bununla birlikte iller düzeyinde dış açık ve dış ticaret fazlası söz konusudur. Ağrı ve Kars illeri dış açık, Iğdır ve Ardahan dış fazla vermektedir. Ardahan'ın çok düşük miktarda dış ticaret fazlalarının aksine Iğdır'ın fazlaları oldukça yüksek miktarlara ulaşmaktadır. Iğdır 2016'da 78 milyon dolar, 2017'de 77 milyon dolar dış fazla vermiştir (TÜİK, 2018).

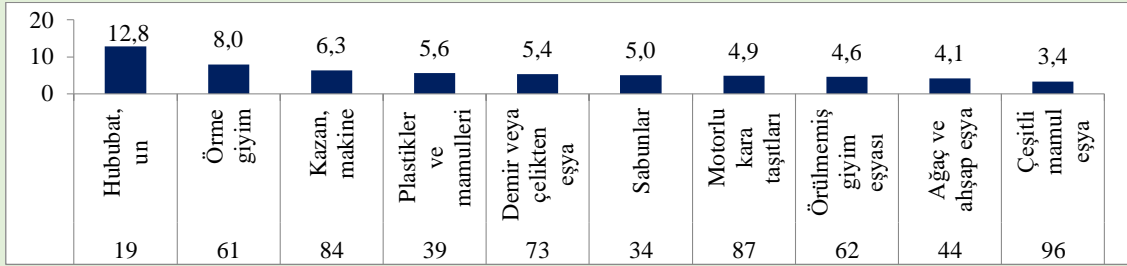
TRA2 bölgesinin 2010-2017 dönemi ihracatında imalat sanayi payı %94,8 ile %98,6 oranları arasında değişmiş, Grafik 7'de görüldüğü üzere 2017'de imalat sanayi ihracatı bölge ihracatında %96,4 pay almıştır. Bölge ihracatında tarım ürünleri payı %0,9 ile %4,5 oranları arasında değişmiş, 2017'de %2,6 payla ikinci sırayı almıştır. TRA2 bölgesi ihracatında madencilik ürünleri payı çok düşüktür ve 2017'de %0,8 oranı dönemin en yüksek düzeyidir.

Grafik 7. TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Sektörlere Göre Dağılımı (2017, % Pay)

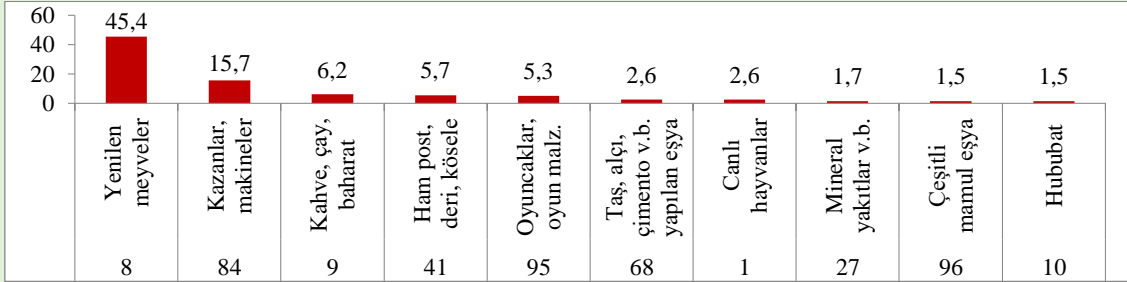
TRA2 bölgesi ithalatında 2016 ve 2017’de önceki yılların aksine imalat sanayi payı ikinci sraya gerilerken tarım ürünleri payı ilk sraya yerleşmiştir. Bu dönemde bölge ithalatında tarım ürünleri payı 2011’de %32 iken en yüksek oranına %56,3 payla 2017’de ulaşmıştır. Bölge ithalatında tarım ürünleri payının artışında Ağrı ili kaynaklı yenilen meyveler ve bölgenin diğer illerinin canlı hayvan ithalatı etkili olmuş ve bölge dış ticaretinin son iki yılda açık vermesinin asıl nedenini oluşturmuştur (Üzümcü, 2018b: 64). Bölgenin ithalatında imalat sanayi ürünleri payı 2011’de %67,2 iken 2017’de %43,2 payla ikinci sraya inmiştir. Bölgenin 2011’de madencilik ürünleri ithalatı olmazken en yüksek düzeyini 2014’de %1,3 payla almış ve 2017’de ithalat içindeki payı %0,02 gibi ihmal edilecek düzeyde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2018).

TRA2 bölgesi dış ticaretinde önemli fasıllara bakıldığında, bölge ihracatında son üç yılda ilk dört faslın genellikle aynı olduğu, hububat-un ihracatının son iki yılda ilk sırada gelse bile bölge ihracatında Grafik 8’de görüldüğü gibi, sanayi ürünlerinin (örme giyim, kazanlar-makineler, plastik ve mamulleri v.b.) ağırlıklı olduğu dikkati çekmektedir.

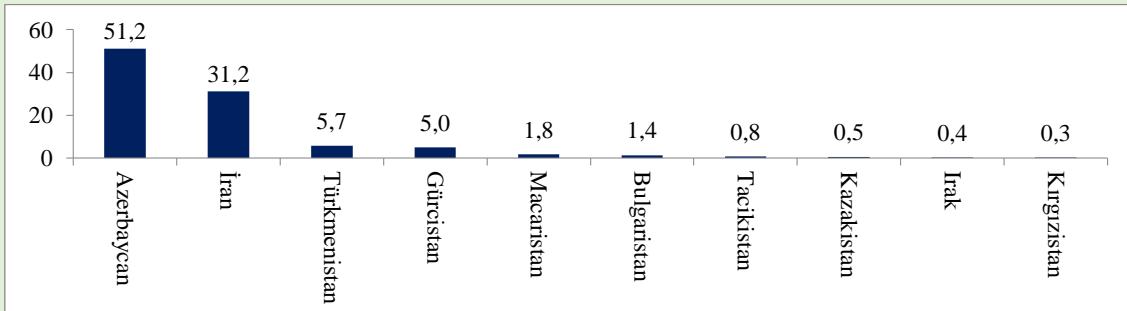
Grafik 8: TRA2 Bölgesi İhracatının Fasıllara Göre Dağılımı (2017, % Pay)

Bölge ithalatında fasıllar itibarıyla yenilen meyvelerin belirgin ağırlığı bulunmaktadır. Grafik 9’da görüldüğü gibi, 2017’de bu faslın payı %45,4 düzeyinde gerçekleşmiştir. TRA2 bölgesi ithalatında tarım ve hayvancılık ürünleri (Fasıl 8, 9, 41 ve 1) payının %60’ı aşması, bölge ithalat ve dış ticaret açığının artışının önemli bir nedenidir. TRA2 bölgesi ithalatında son üç yılda önem taşıyan diğer fasıllar arasında kazanlar-makineler, çeşitli mamul eşyalar, plastik ve plastik mamulleri ve elektrikli makine/cihazlar bulunmaktadır (Üzümcü, 2018b: 66).

Grafik 9: TRA2 Bölgesi İthalatının Fasıllara Göre Dağılımı (2017, % Pay)

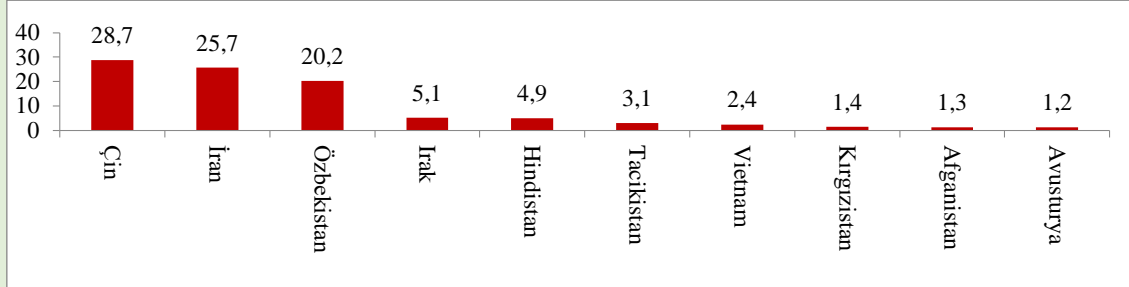
TRA2 bölgesi ihracatında önemli ülkelere bakıldığında, son üç yılda ortalama %50 paya sahip olan Azerbaycan’ın önemli bir ağırlığı olduğu, Grafik 10’da görülmektedir (TÜİK, 2018).

Grafik 10: TRA2 Bölgesi İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2017, %)

Ayrıca bölge ihracatında İran ikinci, Türkmenistan üçüncü ve Gürcistan dördüncü sırayı alırken diğer ülkelerin payı görece düşük düzeylerde seyretmektedir. TRA2 bölgesi ithalatında ise Çin'in belirgin bir ağırlığı bulunmaktadır. Bu bağlamda bölge ithalatında önemli ülkelerinin payının yer aldığı Grafik 11'de görüldüğü üzere 2017 yılı itibarıyla bölge ithalatında Çin'in payı %30 civarındadır. TRA2 bölgesinin ithalatında İran %25 civarında payla ikinci sırayı ve Özbekistan %20 payla üçüncü sırayı almaktadır (TÜİK, 2018).

Grafik 11: TRA2 Bölgesi İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2017, %)

Bu çerçevede görüldüğü üzere, bu bildiriye inceleyeceğimiz Türkmenistan bölge ihracatında 3. sırada ve bölgenin ithalatında 4.sırada bulunan Özbekistan TRA2 bölgesi dış ticaretinde belirli bir ağırlığa sahiptir. Bu noktada bu iki ülkenin ekonomik durumları ve dış ticaretlerinin gelişimine bakabiliriz.

3. Türkmenistan Ekonomisi ve Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemi Gelişimi

Türkmenistan'ın SSCB döneminden kalan doğalgaz, petrol ve pamuktan oluşan hammadde arzına dayalı ekonomik yapısı, bağımsızlığı sonrası devam etmiştir. Merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş sürecinde sıkıntı çeken Türkmenistan'ın ekonomik yapısı önemli ölçüde devlet kontrolü altındadır (Turan, 2006: 45-46). Türkmenistan, Dünya Bankası sınıflamasına göre, üst orta gelir grubunda bulunmaktadır. Türkmenistan yaklaşık 5,7 milyonluk nüfusa sahiptir. Tablo 3'de görüldüğü gibi, Türkmenistan ekonomisinin GSYİH düzeyi yaklaşık 38,3 milyar dolar ve kişi başına GSYİH düzeyi 6650 dolardır.

Tablo 3. Türkmenistan'ın Makro Ekonomik Göstergeleri (2017)

GSYİH* (Milyon Dolar)	Kişi Başı* GSYİH (Dolar)	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (TÜFE) (%)	İşsizlik Oranı (%)
38.266	6.650	6,5	8,0	3,4

Kaynak: Worldbank and IMF. * Worldbank (2018), GSYİH ve Kişi Başına GSYİH verileri Atlas Metodu.

Türkmenistan'da ILO verilerine göre işsizlik %3,4 oranında ve enflasyon oranı IMF verilerine göre %8 olmuştur. IMF (2018) tahminleri çerçevesinde Türkmenistan'ın 2018 yılında %6,2 oranında büyümesi ve enflasyon oranının %9,4 olması beklenmektedir. Türkmenistan'ın ürettiği katma değer mevcut sektörel dağılımına bakıldığında tarımın payının %19; toplam sanayinin payının %40 (imalat sanayi %22) ve hizmetler sektörünün %40 civarında payının bulunduğu görülmektedir (Worldbank, 2018). Özellikle petrol fiyatlarının arttığı dönemde doğalgaz ihracatının olumlu etkisiyle 2000 yılı sonrası Türkmenistan ekonomisi hızla büyümüştür.

Türkmenistan'ın enerji rezerv, üretim ve dış ticaret ilişkilerine bakılacak olursa, BP (2018) verilerine göre, Türkmenistan'ın kesinleşmiş 100 milyon ton petrol rezervi bulunmaktadır. Mevcut rezervler itibarıyla Türkmenistan petrol zengini bir ülke değildir. Türkmenistan'ın petrol üretimi 12,7 milyon ton civarındadır. Türkmenistan'ın petrol üretimi dünya petrol üretiminin sadece %0,3 kadardır. Türkmenistan'ın petrol tüketimi yaklaşık 6,7 milyon ton civarında olduğu için petrol üretiminin yaklaşık yarısını ihraç etmektedir. Türkmenistan'ın doğalgaz rezervlerine bakıldığında BP (2018) verilerine göre, doğalgaz rezervi 17,5 trilyon m³ düzeyindedir. Türkmenistan, kesinleşmiş dünya doğalgaz rezervlerinin %9,4'ne sahiptir. Türkmenistan doğalgaz rezervi açısından İran (%18), Rusya (%17,3) ve Katar (%13,1)'dan sonra dünyada dördüncü sıradadır. BP (2018) verilerine göre

Türkmenistan'ın doğalgaz üretimi 67 milyar m³ (dünya üretiminin %1,9 kadarı) olmuştur. Türkmenistan'ın doğalgaz tüketimi 30 milyar m³ civarındadır. Dolayısıyla Türkmenistan petrol de olduğu gibi üretiminin yarısını ihraç etmektedir. Bununla birlikte dünya doğalgaz piyasasında görece önemi büyükken petrol için aynı şey söylenemez.

Türkmenistan'ın 2010-2017 dönemi dış ticaretinin yer aldığı Tablo 4'de görüldüğü gibi, ülke ihracatının büyük oranda doğalgaz satışına bağlı olması, ihracat gelirlerinde ve dış ticaret dengesinde dalgalanmalara yol açmaktadır. Türkmenistan'ın ihracatı 2010'da 2,7 milyar dolar civarında iken 2014'de 12,5 milyar dolara kadar yükselmiş, petrol fiyatlarının gerilediği 2016'da yaklaşık 8 milyar dolara gerilemiş ve 2017'de 7,8 milyar dolara inmiştir.

Tablo 4: Türkmenistan Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemi Gelişimi (Milyon Dolar ve %)

Yıl	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
2010	2.674	4.684	-2.009	7.358
2011	7.422	6.644	778	14.066
2012	11.250	9.395	1.855	20.645
2013	12.036	9.289	2.747	21.325
2014	12.486	9.659	2.827	22.145
2015	10.129	5.933	4.196	16.062
2016	7.968	5.611	2.357	13.579
2017	7.803	3.627	4.176	11.430

Kaynak: INTRACEN (2018).

Türkmenistan'ın ithalatı da bu dönemde artarak 2010'da 4,7 milyar dolardan 2014'de 9,7 milyar dolara kadar ulaşmış, ancak 2016'da 5,6 milyar dolara ve 2017'de 3,6 milyar dolara inmiştir. 2010'da 2 milyar dolar dış açık veren Türkmenistan 2015 ve 2017'de 4 milyar doları aşan miktarda dış ticaret fazlası vermiştir.

Türkmenistan'ın dış ticaretindeki önemli fasıllar Tablo 5'de görülmektedir. Ülkenin ihracatında ilk sırada yer alan ve 7,1 milyar dolarla toplam ihracatın %91,2'lik kısmını mineral yakıtlar ve yağlar oluşturmaktadır. Bu kalemden doğalgaz ihracatı gerçekleşmektedir. Bu çerçevede Türkmenistan özellikle dünya enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı oldukça hassas ülkeler arasında bulunmaktadır.

Tablo 5. Türkmenistan'ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
27	Mineral yakıtlar	7.121	91,2	84	Kazanlar, makineler	898	24,7
52	Pamuk	398	5,1	85	Elektrikli makine ve cihazlar	368	10,2
39	Plastikler ve mamulleri	69	0,9	87	Motorlu kara taşıtları	320	8,8
31	Gübreler	66	0,9	73	Demir veya çelikten ürünler	254	7,0
63	İşlenmiş tekstil ürünleri	28	0,4	88	Hava taşıtları ve parçaları	175	4,8
	Toplam	7.803	100		Toplam	3.627	100

Kaynak: INTRACEN (2018).

Türkmenistan ihracatında pamuk %5,1 payla ikinci sırayı alırken üçüncü ve dördüncü sırayı %0,9 payla plastikler ve mamulleri faslı ile gübreler faslı almaktadır. Türkmenistan'ın ithalatında ilk sırada 898 milyon dolarla toplam ithalatın %24,7'sini oluşturan kazanlar, makineler yer almakta, ikinci sırada %10,2 payla elektrikli makine ve cihazlar ve aksesuarları üçüncü sırada ise %8,8 payla motorlu kara taşıtları bulunmaktadır.

Türkmenistan'ın dış ticaretinde önemli ülkeler Tablo 6'da yer almaktadır. Türkmenistan toplam ihracatının %84,3'lük kısmını Çin'e yapmaktadır. Türkmenistan'ın Çin'e ihracatının bu denli yüksek olması bu ülkeye yaptığı doğalgaz satışından kaynaklanmaktadır. Türkmenistan'ın ihracatında bu ülkeyi 404 milyon dolar ve %5,2 payla Türkiye ve 141 milyon dolar ve %1,8 payla İtalya izlemektedir. Türkmenistan'ın ithalatında ilk sırada %28,6 payla Türkiye yer almakta, ülkemizi %11,7 payla Almanya, %10,2 payla Çin, %9,5 payla Rusya, %7,8 payla ABD, %3,6 payla Güney Kore ve %3,4 payla İtalya izlemektedir.

Tablo 6. Türkmenistan'ın Dış Ticaret Partnerleri (2017, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
Çin	6.575	84,3	Türkiye	1.039	28,6
Türkiye	404	5,2	Almanya	426	11,7
İtalya	141	1,8	Çin	369	10,2
Gürcistan	119	1,5	Rusya	344	9,5
Azerbaycan	110	1,5	ABD	282	7,8
Ukrayna	89	1,1	Güney Kore	131	3,6
Rusya	84	1,1	İtalya	123	3,4
Romanya	49	0,6	Japonya	81	2,2
Kazakistan	44	0,6	Fransa	79	2,2
Toplam	7.803	100	Toplam	3.627	100

Kaynak: INTRACEN (2018).

Özetlersek, Türkiye'nin bu ülkenin ihracatında Çin'den sonra ikinci, ithalatında birinci sıradaki önemli dış ticaret partneri olduğu görülmektedir.

4. Özbekistan Ekonomisi ve Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemi Gelişimi

Özbekistan, 32 milyon nüfusu ile enerji açısından kendine yeterli, pamuk üretiminde dünyada ikinci, altın üretiminde dünyada dördüncü sıradadır (Purtaş, 2005: 201). Dünya Bankası sınıflamasına göre Özbekistan alt orta gelir grubunda yer almaktadır. Tablo 7'de görüldüğü gibi, 2017'de %5,3 oranında büyüyen Özbekistan'ın GSYİH düzeyi 64,2 milyar dolar ve kişi başına GSYH düzeyi 1.980 dolar olmuştur.

Tablo 7. Özbekistan'ın Makro Ekonomik Göstergeleri (2017)

GSYİH* (Milyon Dolar)	Kişi Başı* GSYİH (Dolar)	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (TÜFE) (%)	İşsizlik Oranı (%)
64.236	1.980	5,3	12,5	7,2

Kaynak: Worldbank and IMF. * Worldbank (2018), GSYİH ve Kişi Başına GSYİH verileri Atlas Metodu.

Özbekistan'da işsizlik oranı %7,2 düzeyindedir. IMF verilerine göre 2017'de enflasyon oranı %12,5 olmuştur. Öte yandan IMF (2018) tahminlerine göre Özbekistan'ın 2018'de büyüme oranının %5 ve enflasyon oranının %19,5 olması beklenmektedir. Özbekistan ekonomisinde üretilen toplam katma değer sektörler dağılımına bakılırsa tarımın payının %17, sanayinin payının %30 ve hizmetlerin payının %53 olduğu görülmektedir (Worldbank, 2018).

Özbekistan'ın 2010-2017 dönemi dış ticaretinin yer aldığı Tablo 8'de görüldüğü gibi, Özbekistan'ın ihracatı 2010'da 6,7 milyar dolar civarında iken 2013'de 8,6 milyar dolara kadar yükselmiş, petrol fiyatlarının gerilediği 2015'de 6,4 milyar dolara gerilemiş ve daha sonra yükselerek 2017'de 8,5 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 8: Özbekistan Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemi Gelişimi (Milyon Dolar ve %)

Yıl	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
2010	6.715	8.293	-1.581	15.008
2011	6.948	9.765	-2.816	16.713
2012	6.598	11.052	-4.454	17.650
2013	8.633	12.986	-4.353	21.619
2014	7.212	13.688	-6.477	20.900
2015	6.408	10.487	-4.079	16.895
2016	7.609	9.815	-2.205	17.424
2017	8.519	11.462	-2.943	19.981

Kaynak: INTRACEN (2018).

Özbekistan'ın ithalatı da bu dönemde artarak 2010'da yaklaşık 8,3 milyar dolardan 2014'de yaklaşık 13,7 milyar dolara ulaşmış, ancak 2016'da 9,8 milyar dolara kadar inmiş ve 2017'de 11,5 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Genel olarak dış ticaret açığı veren bir ülke olarak Özbekistan'ın dış ticaret açığı, 2010-2014 arasında giderek artarak 2010'da 1,5 milyar dolar

civarında iken 2014’de 6,5 milyar dolara yaklaşmıştır. 2015 ve 2016’da ithalatının da azalmasının etkisiyle Özbekistan’ın dış ticaret açığı yeniden 2,2 milyar dolara inse de 2017’de yeniden 3 milyar dolara yaklaşmıştır.

Özbekistan’ın dış ticaretinde önemli fasıllar Tablo 9’da yer almaktadır. Özbekistan’ın ihracatının büyük kısmını madencilik ve tarım ürünleri oluştururken, ithalatı sanayi ürünleri ağırlıklıdır. Özbekistan’ın 2017’de ihracatında ilk sırada 3,8 milyar dolara yakın tutar ve %44,2 payla inciler, kıymetli taşlar, altın faslı yer almakta, ikinci sırayı pamuk 852 milyon dolar ve %10 payla almakta, üçüncü sırayı ise doğalgaz ihracatını içeren mineral yakıtlar 787 milyon dolar ve %9,2 payla almaktadır.

Tablo 9. Özbekistan’ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
71	İnciler, kıymetli taşlar	3.762	44,2	84	Kazanlar, makineler,	2.156	18,8
27	Pamuk	852	10,0	87	Motorlu kara taşıtları	1.058	9,2
52	Mineral yakıtlar ve yağlar	787	9,2	72	Demir ve çelik	914	8,0
74	Bakır ve bakırdan eşya	589	6,9	27	Mineral yakıtlar	698	6,1
39	Plastik ve mamulleri	462	5,4	85	Elektrikli makina ve cihaz	675	5,9
08	Yenilen meyveler	453	5,3	30	Eczacılık ürünleri	570	5,0
61	Örülmüş eşya	243	2,9	39	Plastik ve mamulleri	472	4,1
79	Çinko ve çinkodan eşya	190	2,2	73	Demir veya çelikten ürünler	445	3,9
28	İnorganik kimyasallar	188	2,2	44	Ağaç ve ağaç ürünleri	393	3,4
07	Yenilen sebzeler	154	1,8	90	Optik Ürünler	244	2,1
	Toplam	8.519	100		Toplam	11.462	100

Kaynak: INTRACEN (2018).

Özbekistan’ın 2017 yılı ithalatında ilk sırayı 2,1 milyar dolar ve %18,8 payla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar almakta, ikinci sırayı %9,2 payla motorlu kara taşıtları, üçüncü sırayı %8 payla demir ve çelik, dördüncü sırayı ise 698 milyon dolar ve %6,1 payla mineral yakıtlar almaktadır. Özbekistan’ın ithalatında bu dört faslı sırasıyla elektrikli makine ve cihazlar (%5,9) ve eczacılık ürünleri (%5,4) izlemektedir. Özbekistan’ın 787 milyon dolarlık enerji ihracatına karşılık 698 milyon dolarlık enerji ithalatı yapmasının Tükmenistan’dan doğalgaz alırken kendi doğalgazının bir kısmını komşu ülkelere satması ile alakalı olduğu söylenebilir.

Özbekistan’ın önemli dış ticaret partnerleri ve payları Tablo 10’da görülmektedir. Özbekistan’ın dış ticaretinde, özellikle ithalatında Rusya ve Çin yanı sıra bölge ülkelerinin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Özbekistan’ın ihracatında 2017’de ilk sırayı 3,7 milyar dolara yakın tutar ve %43,1 payla İsviçre almaktadır. Özbekistan’ın ihracatında İsviçre’yi, sırasıyla %17,3 payla Çin, %12,1 payla Rusya, %9,7 payla Türkiye, %8,6 payla Kazakistan izlemektedir.

Tablo 10. Özbekistan’ın Dış Ticaret Partnerleri (2017, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
İsviçre	3.676	43,1	Çin	2.764	24,1
Çin	1.475	17,3	Rusya	2.625	22,9
Rusya	1.027	12,1	Kazakistan	1.250	10,9
Türkiye	823	9,7	Güney Kore	1.180	10,3
Kazakistan	735	8,6	Türkiye	681	5,9
Kırgızistan	164	1,9	Almanya	667	5,8
Ukrayna	123	1,4	İtalya	190	1,7
Hindistan	104	1,2	Ukrayna	168	1,5
Toplam	8.519	100	Toplam	11.462	100

Kaynak: INTRACEN (2018).

Özbekistan’ın 2017 yılı ithalatında yaklaşık 2,8 milyar dolar ve %24,1 payla Çin ilk sırada bulunmaktadır. Özbekistan’ın ithalatında Çin’i sırasıyla %22,9 payla Rusya, %10,9 payla Kazakistan, %10,3 payla Güney Kore, %5,9 payla Türkiye ve %5,8 payla Almanya takip

etmektedir. Görüldüğü üzere Türkiye Özbekistan'ın hem ihracatında ve hem de ithalatında ilk 5 ülke içinde yer almaktadır. Özbekistan'ın Türkiye'ye ihracatında yer alan ham deri ve postlar ihracatının yaklaşık yarısı TRA2 bölgesine yapılmaktadır.

5. Türkiye'nin Türkmenistan ve Özbekistan İle Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemindeki Gelişimi ve Özellikleri

Türkiye'nin bildiride ele aldığımız Türkmenistan ve Özbekistan ile dış ticaretinin 2010-2017 dönemi gelişimi ele alınırken genel dış ticaret gelişmeleri yanı sıra bu iki ülke ile dış ticarete konu mallar üzerinde bu noktada durabiliriz.

5.1. Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemindeki Gelişimi ve Özellikleri

Türkiye'nin 2010-2017 döneminde Türkmenistan ile dış ticaretini gösteren Tablo 11'e göre, bu ülkeye ihracat 2014'e kadar artarak 2,2 milyar doları aştığı ancak daha sonra azalarak 2017'de 1 milyar dolar düzeyine gerilediği görülmektedir. Türkiye'nin bu ülkeden ithalatı da benzer biçimde 2013 ve 2014'de 600 milyon dolar düzeyini aşmış, ancak giderek azalmış ve 2017'de 403 milyon dolara gerilemiştir. Türkiye'nin Türkmenistan ile dış ticaret dengesine bakıldığında dönem boyunca bu ülkeye karşı dış ticaret fazlası verilmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2014'de en yüksek düzeyine (2,8 milyar dolar) ulaşmış, ancak son üç yılda ihracat ve ithalatın gerilemesiyle 2017'de 1,4 milyar dolara inmiştir.

Tablo 11: Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemindeki Gelişimi (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X - M)	Dış Ticaret Hacmi (X + M)
2010	1.139.825	386.342	753.483	1.526.167
2011	1.493.336	392.712	1.100.623	1.886.048
2012	1.480.052	303.507	1.176.545	1.783.559
2013	1.957.484	653.815	1.303.669	2.611.299
2014	2.231.246	623.326	1.607.919	2.854.572
2015	1.857.843	557.356	1.300.487	2.415.198
2016	1.241.470	422.492	818.977	1.663.962
2017	1.037.980	403.553	634.427	1.441.532

Kaynak: TÜİK (2018), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

TÜİK verilerine göre, Tablo 12'de görüldüğü gibi, 2017'de Türkiye'nin Türkmenistan'a yaptığı 1 milyar doları aşan ihracatında 281 kodlu fasıl (metal yapı malzemeleri, tanklar, sarnıçlar ve buhar kazanları) 140 milyon dolar ve %13,6 payla ilk sırada yer alırken, 292 kodlu fasıl (özel amaçlı makineler) 83 milyon dolarla (%8,1 pay) ikinci sırayı ve 291 kodlu fasıl (genel amaçlı makineler) 70,4 milyon dolar %6,8 payla üçüncü sırayı almıştır.

Türkmenistan'a ülkemizin yaptığı ihracatta önemli payı bulunan ilk on fasıl dikkate alındığında ağırlıklı olarak ara malı biçimindeki sanayi ürünlerinin yer aldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 12: Türkiye'nin Türkmenistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2017)

Kod	Fasıl	Değer (Dolar)	Pay (%)
281	Metal yapı malzemeleri, tanklar, sarnıçlar ve buhar kazanları	140.868.423	13,6
292	Özel amaçlı makineler	83.868.323	8,1
291	Genel amaçlı makineler	70.435.942	6,8
242	Diğer kimyasal ürünler	64.898.452	6,3
313	İzole edilmiş tel ve kablolar	57.021.541	5,5
312	Elektrik dağıtım ve kontrol cihazları	53.184.995	5,1
289	Diğer metal eşyalar	50.901.455	4,9
252	Plastik ürünleri	44.028.057	4,2
271	Demir-çelik ana sanayi	43.779.537	4,2
202	Ağaç ve mantar ürünleri; hasır vb.örülerek yapılan maddeler	37.169.144	3,6

Kaynak: TÜİK (2018), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Türkiye'nin Türkmenistan'dan yaptığı ithalatta öne çıkan fasılları gösteren Tablo 13'e bakıldığında ilk sırada 171 kodlu fasılın (tekstil iplikçiliği ve dokumacılığı) 183,8 milyon dolar ve %45,6 payla ilk sırada yer aldığı, 11 kodlu fasıl (bitkisel ürünlerin) 129,3 milyon dolar ve 32,1

payla ikinci sırada yer aldığı ve 241 kodlu fasılın (ana kimyasal ürünler, gübreler) 49,9 milyon dolar ve %12,4 payla üçüncü sırayı aldığı görülmektedir.

Tablo 13. Türkiye'nin Türkmenistan'dan İthalatında Önemli Fasıllar (2017)

Kod	Fasıl	Değer (Dolar)	Pay (%)
171	Tekstil iplikçiliği ve dokumacılığı	183.839.047	45,6
11	Bitkisel ürünler; bostan, meyve ve sebze	129.397.910	32,1
241	Ana kimyasal maddeler	49.957.396	12,4
232	Rafine edilmiş petrol ürünleri	16.128.170	4,0
151	Et, balık, sebze, meyve, katı ve sıvı yağlar	7.897.644	2,0
341	Motorlu kara taşıtları ve motorları	7.680.648	1,9
514	Atık ve hurdalar	6.652.512	1,6
172	Diğer tekstil ürünleri	650.976	0,2
12	Hayvancılık	478.097	0,1
173	Trikotaj (örme) ürünleri	476.687	0,1

Kaynak: TÜİK (2018), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Türkmenistan'dan ülkemizin yaptığı ithalatta öne çıkan fasılların toplam ithalat içindeki payları dikkate alındığında Türkiye'nin bu ülkeden yaptığı ithalatın neredeyse yarısının tekstil ürünlerinden oluştuğu dikkati çekmektedir. Türkiye'nin Türkmenistan'dan ithalatının ilk on fasıl içinde üçünün gıda ürünlerinden (11, 151 ve 12 kodlu fasıllar) oluştuğu ve bunların toplam ithalat içinde üçte birlik bir orana tekabül ettiği görülmektedir.

5.2. Türkiye-Özbekistan Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemindeki Gelişimi ve Özellikleri

Türkiye'nin Özbekistan ile dış ticaretinin 2010 - 2017 dönemi gelişimini gösteren Tablo 14'de görüldüğü üzere Türkiye'nin bu ülkeye 2010'daki 282 milyon dolarlık ihracatı 2017 yılına gelindiğinde 2 kattan fazla artarak 680 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır. Özbekistan'a yapılan ihracat bu dönemde artış kaydederken bu ülkeden yapılan ithalatın (2011 yılı hariç) neredeyse yatay seyir izlediği görülmektedir. Bu bağlamda 2010 yılında 861 milyon dolar olan ithalatın 2017'de 823 milyon dolar olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 14. Türkiye-Özbekistan Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemindeki Gelişimi (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X - M)	Dış Ticaret Hacmi (X + M)
2010	282.666	861.373	-578.707	1.144.040
2011	354.490	939.882	-585.393	1.294.372
2012	449.884	813.287	-363.403	1.263.172
2013	562.526	815.417	-252.891	1.377.943
2014	603.013	780.707	-177.693	1.383.720
2015	488.580	711.555	-222.975	1.200.135
2016	533.018	709.292	-176.274	1.242.311
2017	680.104	823.275	-143.170	1.503.379

Kaynak: TÜİK (2018), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

2010-2017 döneminde Türkiye'nin Özbekistan'a karşı dış ticaret açığı verdiği, ancak ithalat aynı seviyelerde kalırken ihracatın artış göstermesi nedeniyle bu ülkeye karşı dış ticaret açığının sürekli azaldığı görülmektedir. Dönem başında bu ülke ile dış ticarete 578 milyon dolar düzeyinde dış açık gerçekleşirken 2017'de ikili dış ticarete açık miktarı 143 milyon dolar düzeyine kadar gerilemiştir. Özbekistan ile ihracat ve ithalatın gelişmesi iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin de artmasına yol açmış ve 2017 yılında 1,5 milyar dolar düzeyiyle en yüksek değerine ulaşmıştır.

Türkiye'nin Özbekistan' yaptığı ihracatta öne çıkan mal gruplarını gösteren Tablo 15'de görüldüğü üzere, 292 kodlu fasıl ürünleri (özel amaçlı makineler) 137 milyon dolar ve %20,3 payla ilk sırayı alırken, 241 kodlu fasıl ürünleri (ana kimyasal maddeler) 63 milyon dolar ve %9,4 payla ikinci sırada bulunmaktadır. Bu fasılların ardından sırasıyla diğer kimyasal ürünler (60,6 milyon dolar; %8,9 pay), genel amaçlı makineler (58,6 milyon dolar ; %8,6 pay) ve metal yapı malzemeleri (53,1 milyon dolar; %7,8 pay) gelmektedir.

Tablo 15. Türkiye'nin Özbekistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2017)

Kod	Fasıl	Değer (Bin Dolar)	Pay (%)
292	Özel amaçlı makineler	137.747	20,3
241	Ana kimyasal maddeler	63.990	9,4
242	Diğer kimyasal ürünler	60.612	8,9
291	Genel amaçlı makinalar	58.587	8,6
281	Metal yapı malzemeleri, tanklar, sarnıçlar ve buhar kazanları	53.110	7,8
210	Kağıt ve kağıt ürünleri	42.701	6,3
252	Plastik ürünleri	38.538	5,7
289	Diğer metal eşyalar	22.352	3,3
171	Tekstil iplikçiliği ve dokumacılığı	19.797	2,9
172	Diğer tekstil ürünleri	19.768	2,9

Kaynak: TÜİK (2018), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Özetle, ülkemizden Özbekistan'a yapılan ihracatta öne çıkan fasılların ağırlıklı olarak makine ve kimya sanayi ürünlerinden oluştuğu ve toplam ihracatın yarısından fazlasının bu ürünlerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin Özbekistan'dan yaptığı ithalattaki önemli fasılların yer aldığı Tablo 16'da görüldüğü üzere, bu ülkeden ithalatta 272 kodlu fasıl ürünleri (demir-çelik dışındaki ana metal sanayi ürünleri, özellikle bakır ve bakırdan eşyalar) 509 milyon dolar ve yaklaşık %62 payla ilk sırada yer alırken 171 kodlu fasıl ürünleri (tekstil iplikçiliği ve dokumacılığı) 114 milyon dolar ve %13,9 payla ikinci sırada bulunmakta, bu ürünleri 241 kodlu fasıl ürünleri (ana kimyasal ürünler, plastik ve mamulleri) yaklaşık 101 milyon dolar ve %12,3 payla izlemektedir.

Tablo 16. Türkiye'nin Özbekistan'dan İthalatında Önemli Fasıllar (2017)

ISIC	ISIC adı	Değer (Bin Dolar)	Pay (%)
272	Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi	509.415	61,9
171	Tekstil iplikçiliği ve dokumacılığı	114.644	13,9
241	Ana kimyasal maddeler	100.946	12,3
11	Bitkisel ürünler; bostan, meyve ve sebze	54.384	6,6
289	Diğer metal eşyalar	19.569	2,4
312	Elektrik dağıtım ve kontrol cihazları	5.900	0,7
151	Et, balık, sebze, meyve, katı ve sıvı yağlar	5.575	0,7
232	Rafine edilmiş petrol ürünleri	3.736	0,5
191	Dabaklanmış deri, bavul, el çantası ve saracıye	2.831	0,3
514	Atık ve hurdalar	1.923	0,2

Kaynak: TÜİK (2018), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Görüldüğü gibi ülkemizin Özbekistan'dan yaptığı ithalatta demir çelik dışındaki ana metal sanayi (bakır ve bakır mamulleri), tekstil ara malları, plastik ve mamulleri ve bitkisel ürünlerin (meyve ve sebzeler) ağırlığının olduğu söylenebilir.

6. TRA2 Bölgesinin Türkmenistan ve Özbekistan İle Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemindeki Gelişimi ve Özellikleri

TRA2 bölgesi ve illerinin bu iki ülke ile 2010-2017 dönemindeki dış ticaretinde öncelikle Türkmenistan ile TRA2 bölgesi dış ticaretinin daha sonra da Özbekistan ile TRA2 bölgesi ve illeri dış ticaretinin incelenmesi faydalı olacaktır.

6.1. TRA2 Bölgesi-Türkmenistan Dış Ticareti ve Özellikleri

TRA2 Bölgesinin 2010-2017 dönemi itibarıyla Türkmenistan ile dış ticaretinin gelişimi Tablo 17'de yer almaktadır. TRA2 bölgesi Türkmenistan'a dönemin tümünde toplam 62,1 milyon dolarlık ihracat yapmış, toplamda yaklaşık 9,6 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Grafik 12'de görüldüğü üzere, bu ülkeye karşı TRA2 bölgesi toplamda 52,5 milyon dolarlık dış ticaret fazlası elde etmiş ve toplamda yaklaşık 71,7 milyon dolara yakın dış ticaret hacmine ulaşılmıştır. TRA2 bölgesi Türkmenistan dış ticaretinin yıllar itibarıyla gelişimine bakıldığında, 2010-2017 döneminde bu ülkeden bölgenin ithalatın düzenli biçimde azalarak 2 milyon dolar düzeyinden 16 bin dolara indiği, bu ülkeye ihracatın 2010'da 10,2 milyon dolarlıkken 2011 ve 2012'de 2,6 milyon

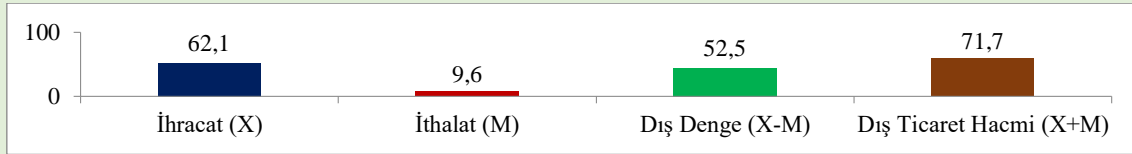
dolar ve 3,4 milyon dolara indikten sonra 2013’de 15,2 milyon dolara yaklaşık değerle en yüksek düzeyine eriştiği, bu yıldan sonra azalarak 2016’da 5,2 milyon dolara indiği ve 2017’de 8,5 milyon dolar olduğu görülmektedir.

Tablo 17. TRA2 Bölgesi - Türkmenistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2010-2017, Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
2010	10.215.779	2.004.389	8.211.390	12.220.168
2011	2.646.063	1.946.478	699.585	4.592.541
2012	3.436.680	2.008.227	1.428.453	5.444.907
2013	15.173.333	1.557.356	13.615.977	16.730.689
2014	9.984.356	1.397.676	8.586.680	11.382.032
2015	6.919.009	259.759	6.659.250	7.178.768
2016	5.207.677	376.558	4.831.119	5.584.235
2017	8.547.631	15.984	8.531.647	8.563.615
Toplam	62.130.528	9.566.427	52.564.101	71.696.955

Kaynak: TÜİK (2018), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Bölgenin bu ülke ile dış ticaret fazlası 2013’de 13,6 milyon dolarla en yüksek düzeye ulaşmış, 2017’de 8,5 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir. Bu ülkeyle dış ticaret hacmi de 2013’de 16,7 milyon dolarla en yüksek düzeye ulaşmıştır.

Grafik 12. TRA2 Bölgesi -Türkmenistan Toplam Dış Ticareti (2010-2017, Milyon Dolar)

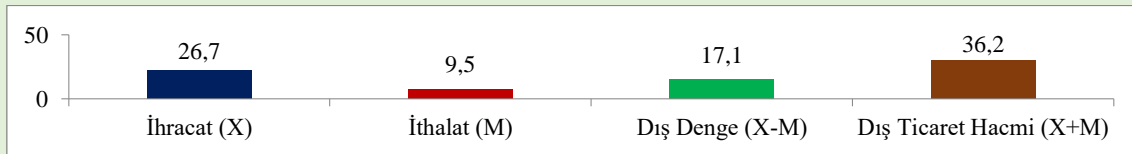
TRA2 bölgesinde yer alan iller düzeyinde Türkmenistan ile dış ticaretin gelişimine bakıldığında Ağrı ilinin Türkmenistan ile dış ticareti Tablo 18’de yer almaktadır.

Tablo 18. Ağrı İli - Türkmenistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2010-2017, Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
2010	4.171.417	1.994.639	2.176.778	6.166.056
2011	614.201	1.946.478	-1.332.277	2.560.679
2012	1.769.740	2.000.177	-230.437	3.769.917
2013	9.905.709	1.557.356	8.348.353	11.463.065
2014	5.420.052	1.397.676	4.022.376	6.817.728
2015	2.367.870	259.759	2.108.111	2.627.629
2016	1.129.196	364.808	764.388	1.494.004
2017	1.287.672	15.984	1.271.688	1.303.656
Toplam	26.665.857	9.536.877	17.128.980	36.202.734

Kaynak: TÜİK (2018), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Ağrı ilinin bölge ülkelerinden Türkmenistan’a 2011-2017 döneminde toplam ihracatı Grafik 13’de görüldüğü üzere, yedi yılda yaklaşık 26,7 milyon dolar olmuş, buna karşın bu ülkeden toplamda 9,5 milyon dolarlık ithalat yapılmıştır.

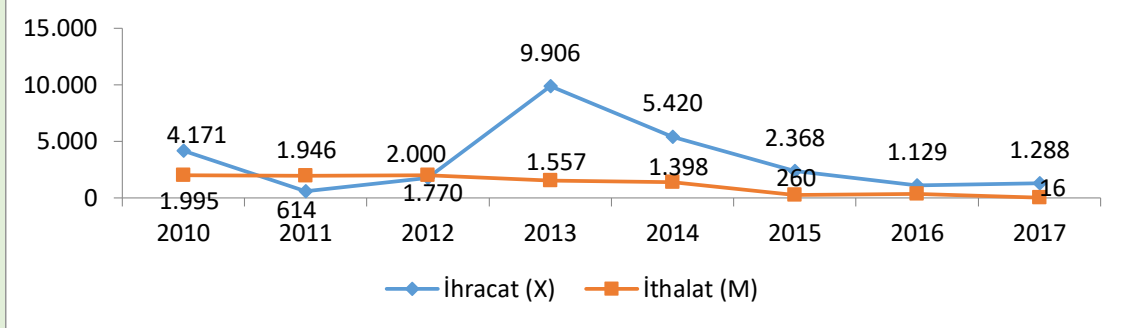

Grafik 13. Ağrı İli - Türkmenistan Toplam Dış Ticareti (2010-2017, Milyon Dolar)

Ağrı ilinin bu ihracat değeri ile TRA2 bölgesinin bu ülkeye ihracatının yaklaşık %41’ni gerçekleştirdiği, ancak TRA2 bölgesinin bu ülkeden ithalatının neredeyse tamamını gerçekleştirdiği de dikkati çekmektedir. Öte yandan Ağrı ilinin Türkmenistan ile bu dönemin tümünde toplam dış ticaret hacmi 36,2 milyon doları aşmış, bu ülkeye toplamda 17,1 milyon dolara yakın dış ticaret fazlası sağlanmıştır. Ağrı ilinin yıllar itibarıyla Türkmenistan’a dış

ticaretine bakıldığında Ağrı ilinin 2010'da bu ülkeye karşı 2,2 milyon dolara yakın dış ticaret fazlası verirken 2011 ve 2012'de sırasıyla bu ülkeye 1,3 milyon dolar ve 230 bin dolarlık açık verdiği, ancak izleyen yıllarda bu ülkeye ihracatının ithalatının üzerinde olması nedeniyle dış fazla verdiği görülmektedir. Bu çerçevede Ağrı ilinin bu ülkeye ihracatı 2013'de 10 milyon dolara yakın ve 2014'de 5,4 milyon dolar olmuş, son iki yılda 1,2 milyon dolar civarına gerilemiştir. Grafik 14'de görüldüğü gibi, Ağrı ilinin bu ülkeden ithalatı 2010-2014 döneminde 1,4 ile 2 milyon dolar arasında iken son üç yılda hızla gerilemiş, 2017'de 16 bin dolara inmiştir.

Grafik 14. Ağrı İlinin Türkmenistan'a İhracat ve İthalatı (2010-2017, Bin Dolar)

Ağrı ilinin Doğu Anadolu İhracatçıları Birliği (DAİB, 2018) verileri bağlamında 2013 ve 2017 döneminde Türkmenistan ihracatı içinde önemli fasıllar ve payları Tablo 19'da görülmektedir. Tabloda 2013 ve 2017 yıllarına yer verilmesinin nedeni 2013 yılında ilin Türkmenistan'a ihracatının en yüksek düzeye (TÜİK verilerine göre 9,9 milyon dolar, DAİB verilerine göre 8,8 milyon dolar) ulaşması ve 2017 yılının seçilmesinin nedeni de en güncel yıl olmasıdır. Benzer biçimde TÜİK verilerinden farklı olarak DAİB verilerine göre 2017'de Ağrı ilinin Türkmenistan'a ihracatı yaklaşık 1,3 milyon dolar değil yaklaşık 2 katı düzeydedir.

DAİB (2018) verilerine göre Ağrı ilinin Türkmenistan'a ihracatında 2013'de ilk sırada 2710 kodlu fasıl ürünleri (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar) 2,1 milyon dolarla (%24,7) ilk sırayı alırken bu ürünleri 1,7 milyon dolarla (%19,5 pay) 3403 kodlu ürünler (yağlama müstahzarları, pas önleyiciler) izlemiştir.

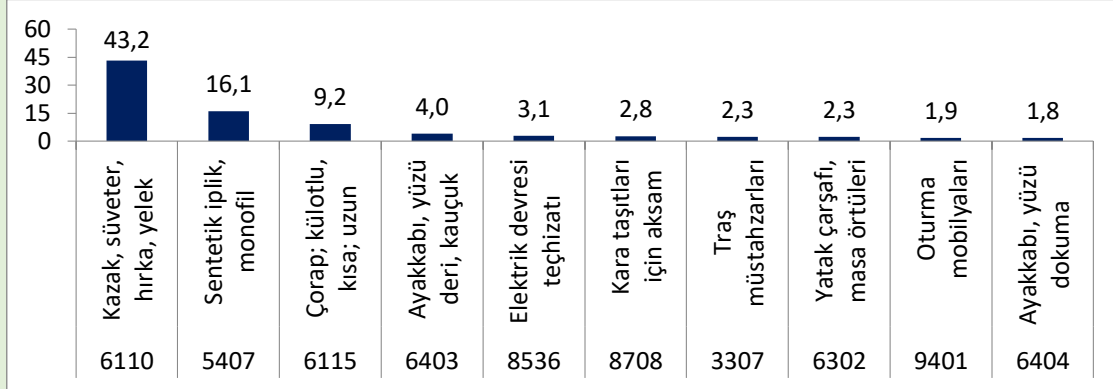
Tablo 19. Ağrı İlinin Türkmenistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2013 ve 2017, Dolar ve %)

2013				2017			
Kod	Fasıl Adı	Değer	Pay (%)	Kod	Fasıl Adı	Değer	Pay (%)
2710	Petrol yağları ve bitümenli	2.173.812	24,7	6110	Kazak, süveter, hırka, yelek	1.120.099	43,2
3403	Yağlama müstahzarları	1.709.350	19,5	5407	Sentetik iplik, monofil	417.778	16,1
5407	Sentetik iplik, monofil	1.066.247	12,1	6115	Çorap; külotlu, kısa; uzun	239.578	9,2
6110	Kazak, süveter, hırka, yelek	849.864	9,7	6403	Ayakkabı, yüzü deri, kauçuk	104.543	4,0
8708	Kara taşıtları için aksam	640.637	7,3	8536	Elektrik devresi teçhizatı	80.513	3,1
3811	Ateşleme önleyici müstahzar	445.917	5,1	8708	Kara taşıtları için aksam	71.464	2,8
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri	395.151	4,5	3307	Traş müstahzarları	60.566	2,3
2202	Sular (tatlandırıcı, lezzetli)	355.549	4,0	6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri	59.526	2,3
2101	Kahve, çay ve hülasesi	249.445	2,8	9401	Oturma mobilyaları	48.263	1,9
6115	Çorap; külotlu, kısa; uzun	165.741	1,9	6404	Ayakkabı, yüzü dokuma	45.969	1,8
	Toplam	8.784.969	100		Toplam	2.590.449	100

Kaynak: DAİB (2018).

Ağrı ilinin bu ülkeye 2017 yılı itibarıyla DAİB verilerine göre 89 ayrı fasıldan (dört dijit) yaptığı yaklaşık 2,6 milyon dolar tutarındaki ihracatındaki ilk on fasılın payları Grafik 15'de görülmektedir. Ağrı ilinin Türkmenistan'a ihracatında 2017 yılında ilk dört sırayı tekstil ve giyim ürünleri almıştır. Bu çerçevede 6110 kodlu tekstil ürünleri (kazak, süveter, hırka v.b.) ilk sırayı

1,1 milyon dolar ve %43,2 payla almış, 5407 kodlu sentetik iplik, monofil şeritlerle dokumalar yaklaşık 418 bin dolar ve %16,1 payla ikinci sırayı aldığı görülmektedir. Bu bağlamda ilk iki faslın ardından çoraplar yaklaşık 240 bin dolar ve %9,2 payla üçüncü, ayakkabılar (yüzü deri ve kaçuk) 104 bin dolar ve %4 payla dördüncü ve elektrik devresi teçhizatları 80 bin dolar ve %3,1 payla beşinci sırada bulunmaktadır.

Grafik 15. Ağrı İlinin Türkmenistan'a İhracatı: Önemli Fasılların Payları (2017, %)

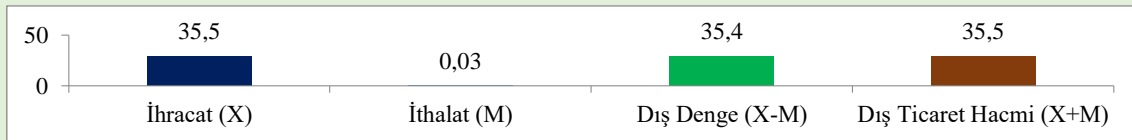
TRA2 bölgesi illerinden ihracatı ile öne çıkan Iğdır ilinin Türkmenistan ile dış ticaretinin 2010-2017 dönemindeki gelişimi de Tablo 20'de görülmektedir.

Tablo 20. Iğdır İli - Türkmenistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2010-2017, Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
2010	6.041.087	9.750	6.031.387	6.050.837
2011	2.031.862	-	2.031.862	2.031.862
2012	1.666.940	8.050	1.658.890	1.674.990
2013	5.267.624	-	5.267.624	5.267.624
2014	4.564.304	-	4.564.304	4.564.304
2015	4.551.139	-	4.551.139	4.551.139
2016	4.078.481	11.750	4.066.731	4.090.231
2017	7.259.959	-	7.259.959	7.259.959
Toplam	35.461.396	29.550	35.431.846	35.490.946

Kaynak: TÜİK (2018), Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Iğdır ilinin bölge ülkeleri içinde dış ticaret hacminin en yüksek olduğu Türkmenistan'a 2011-2017 döneminin tümünde toplam ihracatı yaklaşık olarak 35,5 milyon dolar olmuş, bu ülkeden ithalatı sadece 2010, 2012 ve 2016'da toplamda yaklaşık 30 bin dolar gibi ihmal edilecek düzeyde kalmıştır. Grafik 16'da görüldüğü gibi bu ülkeyle ihracat miktarı kadar dış fazla elde edilmiştir.

Grafik 16. Iğdır İli – Türkmenistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

Öte yandan yıl bazında Iğdır ilinin Türkmenistan'a ihracatı 2010'da 6 milyon dolar düzeyinde iken 2011'de 2 milyon dolar, 2012'de yaklaşık 1,7 milyon dolara gerilese de 2013-2016 döneminde 4-5 milyon dolar düzeyinde seyretmiş ve 2017'de 7,2 milyon doları geçmiştir.

DAİB (2018) verilerine göre Iğdır ilinin Türkmenistan'a 2010 ve 2017 yıllarındaki ihracatında önemli fasıllar Tablo 21'de yer almaktadır. Dönem başı ve dönem sonu itibarıyla bu ülkeye Iğdır ilinin ihracatındaki önemli fasılların görülmesiyle bu ülkeye Iğdır ilinin ihracat yapısında değişim olup olmadığını belirlemek açısından da bu yılların seçimi tercih edilmiştir. Bu bağlamda DAİB (2018) verilerine göre Iğdır ili Türkmenistan'a 2010 yılında 5 milyon 934 bin

dolarlık ihracatı 83 fasıldan (dört dijit) yaparken 2017’de ise yaklaşık 7 milyon 280 bin dolarlık ihracatı 102 fasıldan (dört dijit) gerçekleştirmiştir.

Tablo 21’de görüldüğü üzere, Iğdır ilinden Türkmenistan’a yapılan ihracatta, 2010’da 2520 kodlu fasıl ürünleri (alçı taşı, anhidrit ve alçılar) 2 milyon dolar civarında ihracat ve %34,2 payla ilk sırayı alırken 8537 kodlu fasıl ürünleri (elektrik kontrol ve dağıtım tabloları) 417 bin dolar tutar ve %7 payla ikinci sırada bulunmaktadır. Bu ilk iki faslı sırasıyla plastik boru ve hortumlar (%6,6 pay), izole edilmiş kablo ve tel (%6,1 pay) ve elektrikli lehim, kaynak makineleri ile döşeme ve kaldırım taşları, duvar karoları %5,9 payla izlemiştir. Tabloda görüldüğü üzere ilk sıradaki alçılar madencilik sanayi ürünü iken diğer ilk sıradaki ürünlerin farklı sanayi ürünleri olduğu görülmektedir.

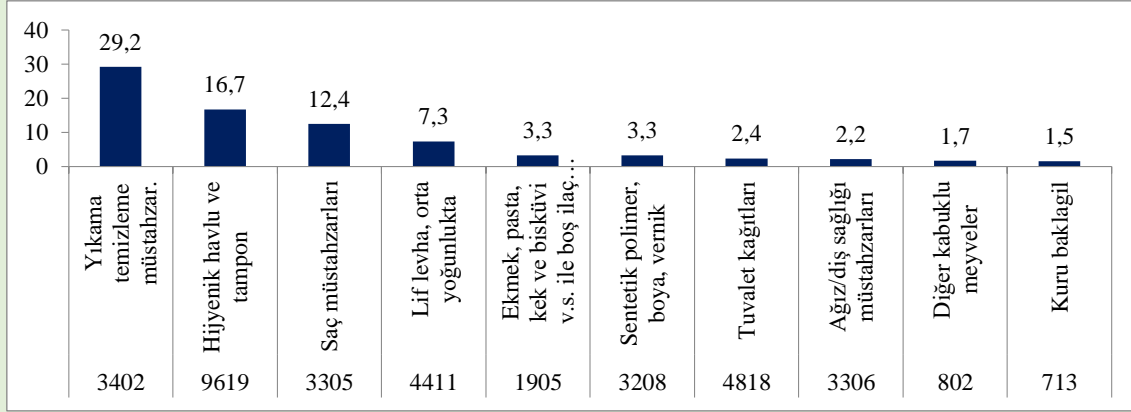
Tablo 21. Iğdır İlinin Türkmenistan’a İhracatında Önemli Fasıllar (2010 ve 2017, Dolar ve %)

2010				2017			
Kod	Fasıl Adı	Değer	Pay (%)	Kod	Fasıl Adı	Değer	Pay (%)
2520	Alçı taşı, anhidrit, alçılar	2.027.736	34,2	3402	Yıkama temizleme müstahzar.	2.126.503	29,2
8537	Elektrik kontrol, dağıtım tab.	417.434	7,0	9619	Hijyenik havlu ve tampon	1.213.951	16,7
3917	Plastik tüp, boru, hortumlar	392.012	6,6	3305	Saç müstahzarları	904.514	12,4
8544	İzole edilmiş tel, kablo	360.955	6,1	4411	Lif levha, orta yoğunlukta	531.586	7,3
8515	Elektrikle, lazer, ultrasonik v.b. çalışan lehim, kaynak makineleri	352.310	5,9	1905	Ekmek, pasta, kek ve bisküvi v.s. ile boş ilaç kapsülü, mühür güllacı	240.902	3,3
6908	Döşeme, kaldırım taşları, duvar karoları	348.576	5,9	3208	Sentetik polimer, boya, vernik	240.078	3,3
0703	Soğan, sarımsak, pırasa	191.104	3,2	4818	Tuvalet kağıtları	171.533	2,4
3922	Plastik küvet, duş, lavabo	145.264	2,4	3306	Ağız/diş sağlığı müstahzarları	161.413	2,2
5407	Sentetik iplik, monofil şerit	141.387	2,4	0802	Diğer kabuklu meyveler	122.127	1,7
3214	Macun, renkli çimento	130.010	2,2	0713	Kuru baklagil	108.813	1,5
	Toplam	5.934.839	100		Toplam	7.279.926	100

Kaynak: DAİB (2018).

Iğdır ilinin Türkmenistan’a ihracatında 2014’den itibaren 3402 kodlu fasıl ürünleri (yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç) her yıl ilk sırada yer alırken bu fasıldan ihracat giderek artarak 2017’de 2,1 milyon doları aşmış ve ihracatta payı %29,2 düzeyine ulaşmıştır. Iğdır ilinin Türkmenistan’a ihracatında çeşitli mamul eşyalar başlığı altındaki fasıl 9619 hijyenik havlu ve tamponlar 1,2 milyon dolar ve %16,7 payla ikinci sırayı almış ve fasıl 3305 saç müstahzarları 904 bin dolar ve %12,4 payla üçüncü sıradaki fasıl olmuştur.

Iğdır ilinin Türkmenistan’a ihracatındaki ilk on faslı 2017 yılı itibarıyla gösteren Grafik 17’de görüldüğü gibi, bu üç faslı sırasıyla lif levhalar, ağaç ürünleri orta yoğunlukta %7,3 payla, ekmek, pasta, kek ve bisküvi vs ile boş ilaç kapsülü ve mühür güllacı ile boya ve vernikler %3,3 payla ve tuvalet kağıtları ise %2,4 payla izlemiştir.

Grafik 17. Iğdır ilinin Türkmenistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2017, %)

Öte yandan Iğdır ilinin Türkmenistan'a ihracat miktarı TRA2 bölgesinin bu ülkeye toplam ihracatının %57'ni oluşturmaktadır. Dolayısıyla Ağrı ili (%41) birlikte Iğdır ili TRA2 bölgesinin Türkmenistan'a yapılan ihracatının neredeyse tamamını yapmaktadır. Kars ilinin Türkmenistan'a 2010-2017 Döneminde TÜİK ve DAİB verilerine göre ihracatı bulunmazken Ardahan ilinin 2010 yılında TÜİK ve DAİB verilerine göre 3275 dolar gibi çok cüzi miktarda ihracat yaptığı görülmektedir. DAİB (2018) verilerinin ayrıtısına bakıldığında Ardahan ilinin bu ülkeye yaptığı 3275 dolarlık ihracatın sadece plastikten boru, hortum, conta dirsek v.b. su tesisatı malzemesinden (Fasıl 3917) oluştuğu dikkati çekmektedir.

6.2. TRA2 Bölgesi-Özbekistan Dış Ticareti ve Özellikleri

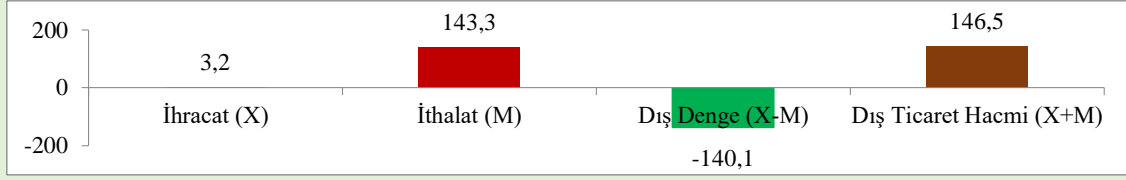
TRA2 Bölgesinin 2010-2017 dönemi itibarıyla Özbekistan ile dış ticaretinin gelişimi Tablo 22'de yer almaktadır. Özbekistan ile TRA2 bölgesi dış ticaretine bakıldığında bu ülkeye sadece 2013, 2016 ve 2017 yıllarında ihracat yapılabildiği ancak bu ülkeden her yıl ithalat yapıldığı ve ithalat miktarının 2013-2014 yılları hariç giderek arttığı dikkati çekmektedir.

Tablo 22. TRA2 Bölgesi - Özbekistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2010-2017, Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
2010	-	2.451.642	-2.451.642	2.451.642
2011	-	5.140.932	-5.140.932	5.140.932
2012	-	17.089.905	-17.089.905	17.089.905
2013	2.936.558	8.521.692	-5.585.134	11.458.250
2014	-	6.827.869	-6.827.869	6.827.869
2015	-	22.544.964	-22.544.964	22.544.964
2016	86.061	35.467.827	-35.381.766	35.553.888
2017	196.977	45.246.971	-45.049.994	45.443.948
Toplam	3.219.596	143.291.802	-140.072.206	146.511.398

Kaynak: TÜİK (2018), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Tabloda görüldüğü üzere TRA2 bölgesinin bu ülkeden ithalatı 2010'da 2,4 milyon dolarken 2017'de 45,2 milyon düzeyine çıkmıştır. Özbekistan'a TRA2 bölgesinden ihracat 2013'de 3 milyon dolara yakın değer olsa da diğer iki yılda 100-200 bin dolar arasında kaldığı için bu ülkeden ithalat miktarı arttıkça, ikili dış ticaret açığı ithalat miktarına yakın düzeylere ulaşmıştır. Bu çerçevede bu ülke ile TRA2 bölgesi dış ticareti, giderek artan dış açıkların 2017'de 45 milyon dolara ulaştığı bir manzara sergilemektedir. Bu ülkeye TRA2 bölgesi ihracatı toplam da sadece 3,2 milyon dolar olmuş, ithalat sekiz yılda 143,3 milyon dolara ulaşmış, sonuçta Grafik 18'de görüldüğü gibi toplam dış açık 140,1 milyon doları bulmuştur.

Grafik 18. TRA2 Bölgesi - Özbekistan Toplam Dış Ticareti: (2011-2017, Milyon Dolar)

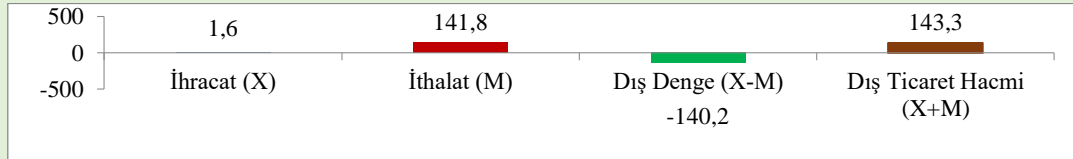
TRA2 bölgesinde iller düzeyinde Özbekistan ile dış ticaretin gelişimine bakıldığında Ağrı ilinin Özbekistan ile dış ticareti Tablo 23'de yer almaktadır.

Tablo 23. Ağrı İli Özbekistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2010-2017, Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
2010	-	2.326.504	-2.326.504	2.326.504
2011	-	4.939.401	-4.939.401	4.939.401
2012	-	17.057.805	-17.057.805	17.057.805
2013	1.469.480	8.442.283	-6.972.803	9.911.763
2014	-	6.649.445	-6.649.445	6.649.445
2015	-	22.453.750	-22.453.750	22.453.750
2016	86.061	34.974.886	-34.888.825	35.060.947
2017	5.599	44.947.751	-44.942.152	44.953.350
Toplam	1.561.140	141.791.825	-140.230.685	143.352.965

Kaynak: TÜİK (2018), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Ağrı ilinin Özbekistan'a 2011-2017 döneminde sadece üç yılda toplamda 1,6 milyon dolara yakın ihracatı söz konusu olmuş, bu ülkeden 2012 ve son üç yılda yüksek miktarlarda olmak üzere dönemin tümünde 141,8 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Grafik 19'da görüldüğü üzere, ihracat ve ithalat arasındaki büyük fark nedeniyle bu ülke ile dış ticarete Ağrı ili toplamda 140,2 milyon dolarlık dış açık vermiştir. Ağrı ilinin Özbekistan ile dış ticaret hacmi yedi yılda 143,3 milyon dolar olmuştur. Ağrı ilinin yıllar itibarıyla dış ticaretine bakıldığında 2013'de Özbekistan'a 1,5 milyon dolara yakın ihracat yaptığı, 2016 ve 2017'de ihracat miktarlarının 86 bin dolar ve 5 bin dolar gibi çok düşük miktarda olduğu, diğer yıllarda ihracat yapılmadığı görülmektedir.

Grafik 19. Ağrı İli - Özbekistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Buna karşın bu ülkeden ithalat miktarının 2011, 2013 ve 2014 yıllarında 5-8 milyon dolar arasında iken 2012'de 17 milyon dolar olması ve son üç yılda hızla artarak 45 milyon dolara kadar ulaşması, bu ülke ile dış ticaret açığının çok yükselmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Ağrı ilinin bu ülkeden ithalatın önemli bir kısmını, bir başka çalışmamızda görüldüğü üzere (Üzümcü v.d., 2018) yenilen kabuklu meyveler (ceviz), pamuk, pamuk ipliği ve ham post, deri kösele oluşturmaktadır.

Ağrı ilinin DAİB verilerine göre bu dönemde sadece 2013 ve 2016'da Özbekistan'a yaptığı ihracattaki önemli fasıllar Tablo 24'de görülmektedir. Ağrı ilinin TÜİK verilerinde 2017 yılı itibarıyla 5600 dolarlık görülen ihracatının ayrıntıları DAİB verilerinde yer almamaktadır. Ağrı ilinden Özbekistan'a yapılan ihracatta öne çıkan fasıllara bakıldığında, 2013'de 2710 kodlu fasıl ürünlerinin (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar) 827 bin dolar ve %66,8 payla ilk sırada yer aldığı, bu faslı 287 bin dolar ve %23,2 payla 3811 kodlu fasılın (ateşlemeyi önleyici müstahzarlar, vb) izlediği görülmektedir.

Tablo 24. Ağrı İlinin Özbekistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2013 ve 2016, Dolar)

2013			
Kod	Fasıl Adı	Değer	Pay (%)
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	827.617	66,8
3811	Ateşlemeyi önleyici müstahzarlar, peptizan katkılar vb	287.736	23,2
4818	Tuvalet kağıtları, kağıt havlu, mendil, kumaş, masa örtüsü vb	86.889	7,0
8438	Yiyecek/içecek sanayinde kullanılan makine ve cihazlar	35.930	2,9
7219	Paslanmaz çelikten yassı hadde mamulü (600mm den geniş)	629	-
	Toplam	1.238.801	100
2016			
Kod	Fasıl Adı	Değer	Pay (%)
3907	Poliasetaller, diğer polieterler, epoksit-alkid reçineler vb (ilk şekilde)	82.296	95,6
3404	Suni mumlar ve müstahzar mumlar	2.588	3,0
3815	Reaksiyon başlatıcılar, hızlandırıcılar, katalitik müstahzarlar	704	0,8
2909	Eterler, eter-alkoller, eter fenoller, fenoller, peroksitler vb. türevleri	472	0,5
	Toplam	86.060	100

Kaynak: DAİB (2018).

Ağrı ilinden Özbekistan'a 2016'da 3907 kodlu fasıldan (poliasetaller, diğer polieterler, epoksit-alkid reçineler vb (ilk şekilde) 82 bin dolarlık (%95,6 pay) ve 3404 kodlu fasıldan (suni mumlar ve müstahzar mumlar) 2588 dolarlık (%3 pay) ihracat yapıldığı anlaşılmaktadır.

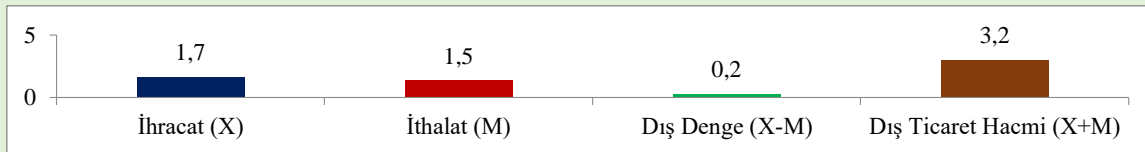
Iğdır ilinin 2010-2017 döneminde Özbekistan ile dış ticaretinin gelişimi de Tablo 25'de yer almaktadır. TRA2 bölgesinde ihracatın lokomotifi olan Iğdır ilinin Özbekistan'a sadece 2 yıl ihracat yaptığı ve sekiz yıl boyunca değişik miktarlarda ithalat yaptığı dikkati çekmektedir.

Tablo 25. Iğdır İli – Özbekistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2010-2017, Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
2010	-	125.138	-125.138	125.138
2011	-	201.531	-201.531	201.531
2012	-	32.100	-32.100	32.100
2013	1.467.078	79.409	1.387.669	1.546.487
2014	-	178.424	-178.424	178.424
2015	-	91.214	-91.214	91.214
2016	-	492.941	-492.941	492.941
2017	191.378	299.220	-107.842	490.598
Toplam	1.658.456	1.499.977	158.479	3.158.433

Kaynak: TÜİK (2018), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Bu ülkeye bu iki yılda Iğdır'dan toplamda yaklaşık 1,7 milyon dolar tutarında ihracat yapılırken bu ülkeden toplam 1,5 milyon dolara yakın ithalat gerçekleşmiştir. Bu ülke ile dış ticarete sadece 2013'de dış ticaret fazlası verilmesine, diğer yıllarda dış açık verilmesine karşın, dış açık miktarları daha az olduğu için bu ülkeye karşı, Grafik 20'de görüldüğü üzere 158 bin dolar gibi az miktarda da olsa dış ticaret fazlası verilmiş, bu ülkeyle dönemin tümünde toplam dış ticaret hacmi yaklaşık 3,2 milyon dolar olmuştur.

Grafik 20. Iğdır İli – Özbekistan Toplam Dış Ticareti (2010-2017, Milyon Dolar)

Iğdır ilinin TÜİK verileri aksine DAİB verileri bağlamında bu ülkeye 2013'deki ihracat miktarı uyumlu iken 2017'deki ihracat miktarı daha düşük düzeydedir. Iğdır'ın Özbekistan'a ihracatı 2013'de tek fasıldan 1,5 milyon dolar olarak gerçekleşirken 2017'de 11 Fasıldan (dört dijit) 183 bin dolar tutarında ihracat gerçekleşmiştir. Iğdır'ın Özbekistan'a 2013'deki tek fasıl ihracatı, Tablo 26'da görüldüğü gibi, 2710 kodlu fasıl ürünleri (petrol yağları v.b) olmuş ve bu fasıldan 1,5 milyon dolarlık ihracat gerçekleşmiştir. 2017'de görece düşük miktarda ancak daha

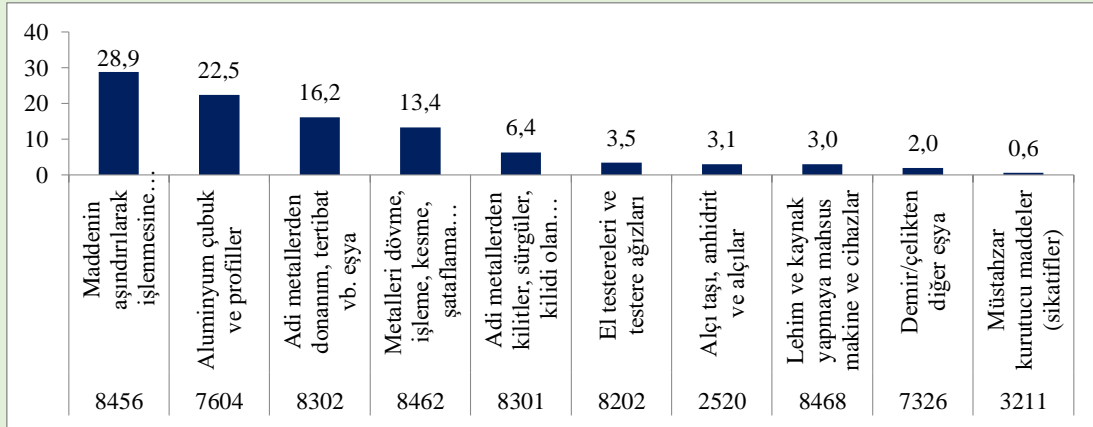
fazla fasıldan ihracat yapılmıştır. 2017’de Iğdır ilinin Özbekistan’a ihracatında 8456 nolu fasıl (maddenin aşındırılarak işlenmesine mahsus makineler) ihracat miktarı 53 bin dolarla ilk sırayı alırken aliminyum çubuk ve profillerin (fasıl 7604) ihracatı 41 bin dolarla ikinci sırayı almıştır.

Tablo 26. Iğdır İlinin Özbekistan’a İhracatında Önemli Fasıllar (2013 ve 2017, Dolar ve %)

2013			
Kod	Fasıl Adı	Değer	Pay (%)
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	1.467.077	100
2017			
Kod	Fasıl Adı	Değer	Pay (%)
8456	Maddenin aşındırılarak işlenmesine mahsus makineler	52.930	28,9
7604	Aluminyum çubuk ve profiller	41.213	22,5
8302	Adi metallerden donanım, tertibat vb. eşya	29.709	16,2
8462	Metalleri dövme, işleme, kesme, şataflama presleri, makineleri	24.532	13,4
8301	Adi metallerden kilitler, sürgüler, kilidi olan fermuarlar vb.	11.731	6,4
8202	El testere ve testere ağızları	6.334	3,5
2520	Alçı taşı, anhidrit ve alçılar	5.599	3,1
8468	Lehim ve kaynak yapmaya mahsus makine ve cihazlar	5.540	3,0
7326	Demir/çelikten diğer eşya	3.625	2,0
3211	Müstahzar kurutucu maddeler (sikatifler)	1.122	0,6
Toplam		183.145	100

Kaynak: DAİB (2018).

Iğdır ilinin Özbekistan’a 2017 yılındaki ihracatındaki önemli fasılların yer aldığı grafik 21’de görüldüğü üzere, ilk iki fasıl ardından fasıl 8302 (adi metallerden donanım, tertibat v.b.) %16,2 payla üçüncü sırayı ve fasıl 8462 (metalleri dövme işleme, presleme makineleri) ise %13,4 payla dördüncü sırayı almıştır. Tablo ve grafikten anlaşılacağı üzere miktarı az olsa bile Iğdır ilinin bu ülkeye de daha çok sanayi ürünleri ihraç ettiği açıkça görülmektedir.

Grafik 21. Iğdır İlinin Özbekistan’a İhracatında Önemli Fasıllar (2017, %)

Öte yandan Ağrı ilinin Özbekistan’a yapılan toplam TRA2 bölgesi ihracatının (3 milyon 219 bin dolar) yarıya yakını (1 milyon 561 bin dolar) ve Iğdır ilinin diğer yarısını (1 milyon 658 bin dolar) gerçekleştirdiği de dikkat çekmekte, benzer biçimde Kars ve Ardahan illerinin Türkmenistan örneğinde olduğu gibi Özbekistan’a da ihracat ihracat yapamaması da bölge ihracatı açısından bir dezavantaj olarak görülmektedir. Öte yandan bu iki ilin bu iki ülkeden ithalatlarının da yok denecek kadar az olması da bir başka nokta olarak göze çarpmaktadır.

7. Sonuç

Bağımsızlığını kazandıktan sonra piyasa ekonomisine geçiş sürecinde sıkıntılar yaşayan iki Orta Asya ülkesi Türkmenistan ve Özbekistan, 2000’li yıllarla birlikte ekonomik genişleme sürecinde dünya ile daha fazla dış ticarete girmeye başlamışlardır. Her iki ülkenin de enerji kaynakları açısından yeterli olması ve özellikle doğalgaz ihracatı anlamında Türkmenistan’ın önemli ölçüde Çin ile dış ticaretinin arttığı ve iki ülke ile coğrafi yakınlığın etkisiyle Çin’in bu iki

ülke için vazgeçilmez ihracat pazarı haline geldiği görülmektedir. Bununla birlikte enerji ve maden fiyatlarında dalgalanmalar bu iki ülkenin ihracat miktarının son dönemde azalmasına yol açmıştır. İki ülkeden Türkmenistan toplamda dış ticaret fazlası verirken Özbekistan dış ticaret açığı vermektedir. Bununla birlikte her iki ülkenin de dış ticaret fazlaları veya açıkları çok aşırı düzeylerde değildir.

Türkiye, bu iki ülke ile dış ticaretini artırmakla birlikte dış ticaretinde önemli ağırlığa sahip ilk on dış ticaret partneri arasında bu iki bulunmamaktadır. Türkiye iki ülke içinde Türkmenistan ile dış ticaretinde fazla vermektedir ve Türkmenistan'ın ithalatında ilk sırada bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'den özellikle sanayi ürünleri ithal etmektedir. Türkiye ile dış ticaret hacminin görece azalmasına karşın küresel ekonomik konjonktürün yükseldiği ve enerji fiyatlarının görece yüksek olduğu 2010-2013 dönemi ikili dış ticaret hacminin yükseldiği yıllar olmuştur. Türkiye ile Özbekistan dış ticaretinde açık vermekle birlikte incelediğimiz dönemde ikili dış ticaret açığı azalmaktadır. Bu durum daha ziyade ihracatımızın artması ve bu ülkeden ithalatın yatay seyir izlemesine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye bu iki ülkeye sanayi ürünleri ihraç ederken bu iki ülkeden pamuk, tekstil hammaddesi, meyve sebze, hampost ve deri gibi tarım ve tekstil sanayi hammaddeleri ithal etmektedir.

TRA2 bölgesi dış ticaretinde son iki yılda dış açık vermeye başlamıştır. TRA2 bölgesi ihracatını Iğdır sürüklerken ithalatında Ağrı ilinin önemli bir ağırlığı bulunmaktadır. Son iki yılda Iğdır ilinin ihracatının görece zayıflamasına karşın Ağrı ilinin özellikle Çin ve İran'dan artan ithalatının bölge dış ticaretinde açığa yol açtığı görülmektedir. TRA2 bölgesinde Kars ili ihracatının çok düşük, buna karşılık ithalatının fazla olması nedeniyle sürekli dış ticaret açığı vermektedir. Dış ticaret fazlası vermesine karşın Ardahan ilinin çok düşük miktarda ihracat yapması nedeniyle bölge ihracat potansiyelinin yeterince kullanılmadığı söylenebilir.

TRA2 bölgesi ihraç ürünleri Türkiye gibi ağırlıklı biçimde sanayi ürünlerinden oluşmaktadır. Son iki yıla kadar ithalatta sanayi ürünleri ağırlığı varken Çin, İran ve Özbekistan gibi ülkelerden artan ara malları yanı sıra tarımsal ürünler ithalatının etkisiyle bölge ithalatında tarım ürünlerinin payı, sanayi ürünlerinin önüne geçmiştir. TRA2 bölgesi dış ticaretinde ihracat yönünde Türkmenistan üçüncü sıradadır. Bu ülkeye Iğdır ve Ağrı ili daha çok sanayi ürünleri ve yapı inşaat malzemeleri ihraç etmektedir. Türkiye örneğinde olduğu gibi TRA2 bölgesi Türkmenistan ile dış ticaretinde fazla vermektedir. Buna karşın TRA2 bölgesinin ithalatında Çin ve İran'dan sonra üçüncü sırada gelen Özbekistan'a karşı dış ticaret açığı verilmektedir. Özbekistan ile TRA2 bölgesinin dış ticarete verdiği açığın neredeyse tamamı Ağrı ilinin bu ülkeden ithalatından kaynaklanmaktadır. Özbekistan ile dış ticaretinde dönemin tümünde Iğdır ili çok az miktarda fazla verse bile sadece iki yıl ihracat yapıp sekiz sene boyunca ithalat yaptığı bu ülkeye karşı önümüzdeki senelerde ihracat yapamaması durumunda dış açık verme ihtimali oldukça yüksektir. TRA2 bölgesinin ithalatının ihracatının önüne geçmesinde artan tarım ürünleri ithalatında Ağrı ili üzerinden İran'dan yapılan ithalatın önemli payı olsa bile Özbekistan'dan yapılan ithalatta bölgenin 2017'de 45 milyon dolarlık açık vermesinde tekstil sanayi hammaddesi pamuk ve hampost deri ithalatı yanı sıra bakırdan eşyalar, taze meyve ve sebze ithalatının artmasının etkili olduğu açıkça görülmektedir. TRA2 bölgesi illerinin bu iki ülke ile dış ticaretinin gelecek dönemde artmasının önünü açacak bazı gelişmeler (BTK demiryolu hattı, TANAP enerji hatları v.b.) bölgenin ekonomik açıdan kalkınmasına ve dış ticaret potansiyelini kullanmayı sağlayabilecek ve bölge dış ticaretine Kars ve Ardahan'ın katılımı daha fazla ortaya çıkabilecektir.

Kaynaklar

- BP (2018), *Statistical Review of World Energy 2018*. <http://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/excel/energy-economics/statistical-review-2018/bp-statistical-review-of-world-energy-2018-underpinning-data.xlsx>. Erişim:04.08.2018.
- DAİB (Doğu Anadolu İhracatçı Birliği), (2018), *TRA2 Bölgesi İllerinin 2010-2017 Döneminde İhracatının Ülkeler ve Fasıllar İtibarıyla Üçlü Kırılımlı Dağılım Verileri*, (DAİB Yıl aralığı_il-ülke-Fasıl_bazlı_fobusd_raporu). Erzurum
- Dikkaya, Mehmet ve Üzümcü Adem (2017), *Uluslararası Ticaret ve Finans*, 2. Baskı, Savaş Yayınevi, Mart 2017, Ankara.
- IMF (2018), *World Economic Outlook, April 2018, Cyclical Upswing, Structural Change*, <http://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/world-economic-outlook-April-2018> (Erişim: 29.07.2018)
- INTRACEN (International Trade Centre) (2018), <http://www.intracen.org/> (Erişim:10.08.2018).
- Karabulut, Kerem (2005), *Doğuda Yakalanan Kalkınma Fırsatı: Ticaret*, Atlas Yayın, İstanbul.
- Purtaş, F. (2005). *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, Barış Kitap Basım Yayın Dağıtım, Ankara.
- Turan, G. (2006), “Türkiye-Türkmenistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri: “Ekonomik Fırsat Penceresi” Olarak Değerlendirilebilir mi?”, *Stratejik Öngörü Dergisi*, Sayı 9, ss. 45-50.
- TÜİK (2018), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.
- Üzümcü, Adem (2018a), “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye Dış Ticaretinin Gelişimi”, *Türkiye Ekonomisi: Sektörel Yaklaşım*, (Editörler: M. Dikkaya, A. Üzümcü ve D. Özyakışır), Savaş Yayınları, Ankara, ss. 227-257.
- Üzümcü, Adem (2018b), “TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Gelişimi (2010-2017)”, *TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Gelişimi ve Dış Ekonomik Çevre Analizi*, (Editör: Adem Üzümcü), SERKA Yayını, Kars, Haziran 2018, ss. 57-97.
- Üzümcü, Adem, Erkan Tokucu ve Levent Özşahin (2018), “Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretinde Gelişmeler”, *TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Gelişimi ve Dış Ekonomik Çevre Analizi*, (Editör: Adem Üzümcü), SERKA Yayını, Kars, Haziran 2018, ss. 11-29.
- Üzümcü, Adem vd. (2018), “TRA2 Bölgesi İle Hedef Bölgeler Dış Ticaret Pazarları Arasındaki Dış Ticaret Gelişimleri Analizi”, *TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Gelişimi ve Dış Ekonomik Çevre Analizi*, (Editör: Adem Üzümcü), SERKA Yayını, Kars, 2018, ss. 267-389.
- Üzümcü, Adem ve Sıdıka Akdeniz (2014), “Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi”, *Avrasya Etüdleri, İpek Yolu Özel Sayısı*, TİKA, Yıl: 20, Sayı: 45, (2014/1), ss. 171-199.
- Worldbank (2018), *Country Profiles*, <http://datatopics.worldbank.org/statisticalcapacity/CountryProfile.aspx> (Erişim:10.08.2018)